

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ÇILGIN BİLİM ADAMLARI VE ETİK: FRANKENSTEİN
VE DR. MOREAU'NUN ADASI**

Emin Erdem Yavuz

İstanbul - 2024

ÇILGIN BİLİM ADAMLARI VE ETİK: FRANKENSTEİN
VE DR. MOREAU'NUN ADASI

EMİN ERDEM YAVUZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT BÖLÜMÜ

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Serkan ŞENER

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ

İSTANBUL, 2024

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum, bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserleri her kullanışında alıntı yaparak yararlandığımı belirtir; bunu onurumla doğrularım.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

Emin Erdem Yavuz

ÖZET

Takıntıları nedeniyle bilimsel normların dışına çıkan ve edebi eserlerde uzun yıllardır kullanılmış olan “Çılgın Bilim İnsanı” arketipi insanlarda korkulara neden olmuş ve bilime karşı duyulan ön yargıyı körüklemiştir. Bu figürün yaygınlaşmasının en büyük nedenlerinden birisi, dünyanın en popüler eserleri arasında gösterilebilecek *Frankenstein* romanıdır. Dr. Victor Frankenstein ile başlayan hırslarına yenik düşüp bilimi kullanarak çevresindekilere zarar verme klişesi günümüzde bile birçok bilim kurgu eserinde kendisini göstermektedir. Aynı zamanda günümüzde bile hala tartışılan hayvanlar üzerinde yapılan deneylerin ele alındığı *Dr. Moreau'nun Adası* romanı da çılgın bilim insanı arketipinin kendine yer bulduğu önemli eserlerden birisidir. Bu tezde çılgın bilim insanı arketipinin bir incelemesi yapılarak Dr. Frankenstein ve Dr. Moreau'nun kendi deyimleriyle bilimi ilerletme uğruna yaptıkları deneylerin ana etik konular kapsamında etik olup olmadığı incelenmiştir. Hırslarına yenik düşmüş insanların bilim ifadesini kullanarak gerçekleştirdikleri çalışmaların etik olup olmadığı sorularına yanıt aranmıştır.

Anahtar kelimeler: *Çılgın bilim insanları, etik, Frankenstein, Dr. Moreau'nun Adası*

ABSTRACT

The archetype of the "Mad Scientist", who goes beyond scientific norms due to their obsessions and has been used in literary works for many years, has caused fears in people and fueled prejudice against science. One of the biggest reasons for the widespread use of this figure is the *Frankenstein* novel, one of the most popular works in the world. The cliché of Dr. Victor Frankenstein succumbing to his ambitions and using science to harm those around him is still seen in many science fiction works today. At the same time, the novel *The Island of Dr. Moreau*, which deals with experiments on animals that are still discussed today, is one of the important works in which the mad scientist archetype finds a place. In this thesis, the mad scientist archetype and whether the experiments conducted by Dr. Frankenstein and Dr. Moreau for the sake of advancing science in their own words are ethical within the scope of main ethical issues are examined. Answers were sought to the questions of whether the studies carried out by people who succumbed to their ambitions by using the expression of science are ethical or not.

Keywords: *Mad Scientists, ethics, Frankenstein, The Island of Dr. Moreau*

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
1. GİRİŞ.....	1
2. DAİDALOS'DAN OPPENHEİMER'A BİLİM VE BİLİM İNSANLARI	7
3. EDEBİYATTA ÇILGIN BİLİM İNSANLARI.....	16
4. ETİK	29
5. EDEBİYAT VE ETİK.....	36
5.1. Sonuççu Etik çerçevesinden Frankenstein ve Dr. Moreau'nun Adası Romanları	36
5.1.1 Frankenstein ya da Modern Prometheus	36
5.1.2 Dr. Moreau'nun Adası	41
5.2 Deontolojik Etik çerçevesinden Frankenstein ve Dr. Moreau'nun Adası Romanları	49
5.2.2 Frankenstein ya da Modern Prometheus	54
5.2.3 Dr. Moreau'nun Adası	56
5.3 Erdem Etiği çerçevesinden Frankenstein ve Dr. Moreau'nun Adası Romanları	58
5.3.1 Frankenstein ya da Modern Prometheus ve Dr. Moreau'nun Adası.....	61
6. FRANKENSTEİN VE DR. MOREAU'NUN ADASI ROMANLARININ GÜNÜMÜZDEKİ YANSIMALARI	65
6.1. İnsansı Robotlar.....	65
6.2. Genetik	67
7. SONUÇ.....	70
Kaynakça	74

1. GİRİŞ

Edebiyat, insanın kendi doğasına ve içinde yaşadığı evrene dair bilgisinin, insanoğlunun davranışlarının, inançlarının, değerlerinin yaratıcı bir etkinlik içinde sözlü veya yazılı bir biçimde sunulmuş biçimlerine göndermede bulunmak üzere kullanılır. Bu basit tanımın ötesinde edebiyat sadece insana ve/ya evrene dair edinilmiş bilgileri, bilimsel ve teknolojik gelişmeleri vs. ele almakla kalmaz, epistemolojik değerlerin de ötesine geçerek (henüz) bilinmeyi ve belki de asla bilinmeyecek olanı insanın tartışma alanına çekmeye çalışır, okuyucuyu da bu yönde düşünmeye sevk eder. Bu arayışın kendini en belirgin biçimde gösterdiği türlerden birisinin “spekülatif kurgu” (speculative fiction) olduğunu söylemek yanlış olmaz. Spekülatif kurgu, yaygın bir biçimde, “bilimkurgu” (science fiction), fantastik ve masal gibi türleri de içine alan bir üst tür (“super genre”) olarak düşünüldüğünden bu çalışmada ele alınacak olan eserler spekülatif kurgunun örnekleri olarak değerlendirilecektir. Daha açık biçimde söylemek gerekirse, bu çalışmada spekülatif kurgunun izlerini taşıdığını düşündüğümüz iki önemli gotik eser olan Mary Shelley’nin *Frankenstein*’ı ve H.G.Wells’in *Dr. Moreau’nun Adası* romanlarından yola çıkarak bilgi arayışında bilimin normlarının dışına çıkan ve yaygın biçimde “çılgın bilim adamları/insanları” diye adlandırılan insanların bilgiye ulaşma ve sahip oldukları bilgiyi kullanma süreçlerinin farklı etik anlayışlar içinde nasıl değerlendirilebileceğine dair bir inceleme sunulacaktır. Bu inceleme içerisinde ilk olarak “bilim” ve “çılgın bilim insanları” terimleri değerlendirilecek olup etik açısından “çılgın bilim insanlarının” incelenmesi erdem etiği, deontolojik etik ve sonuççu etik kavramlarıyla sınırlandırılmıştır. Eserler, bu etik kavramlarına dayanarak metin odaklı bir incelemeye tabi tutulmuştur.

Bilim, çok geniş bir kullanıma sahip ve çoğunluğun anlamını bildiği konusunda şüphe duymadığı bir sözcüktür. Günlük anlamıyla çok açık bir tanımı olduğunu söyleyebileceğimiz “bilim” sözcüğü, daha geniş bir perspektiften nasıl tanımlanacağı konusunda üzerinde birçok tartışmanın döndüğü bir ifadedir. Öyle ki, birçok kişi ve kurum bilimi farklı şekillerde tanımlar. Bir örnek vermek gerekirse, İngiliz biyolog Thomas Henry Huxley bilimi "Bilim, en iyi haliyle sağduyudur, yani gözlemde kesin olarak doğrudur ve mantıkta yanılığa karşı acımasızdır" (Huxley, 1880, sf. 16) şeklinde tanımlar. Britanya Bilim Kurulu çok daha genel nitelikli şöyle bir bilim tanımı yapar: “Bilim, kanıta dayalı sistematik bir metodolojiyi izleyerek doğal ve sosyal dünyayı anlama ve bilgi arayışıdır.” (Science Council, 2023) Türk Dil Kurumu’nun güncel sözlüğünde bilim için “Evrenin veya olayların bir bölümünü konu olarak seçen, deneye dayanan yöntemler ve gerçeklikten yararlanarak sonuç çıkarmaya çalışan düzenli bilgi, ilim” (TDK, 2023) şeklinde bir tanım verilmiştir. Hemen görüleceği gibi her ne kadar tüm bu tanımlar bilimin belli bir yönünü öne çıkarmaktaysa da birbirleriyle çelişik etkinliklere göndermede bulunmamaktadırlar. Bilim, evrenin, canlılığın, insanın, toplumların sırlarını açığa çıkarmaya çalışır ve bunu yaparken kabul görmüş yöntemlerden, sistematik araçlardan ve tekniklerden yararlanır. Sağduyulu olmakla yükümlüdür ve akla uygun ve bütünlük bir arayışı temsil eder. İnsanın bilgiye duyduğu açlık, sorulara yanıt bulma konusundaki güçlü motivasyonu onu sürekli bir arayışa itse de bu, bu amaca dönük her etkinliğin bilim olarak değerlendirilebileceği anlamına gelemmez çünkü yukarıdaki tanımların da vurguladığı gibi, bilgi arayışı saikiyle ortaya çıkan herhangi bir etkinliğin bilim olarak kabul edilebilmesi için yerine getirilmesi gereken ölçütler vardır ve bu ölçütler sadece kuramsal veya teknik konuları değil aynı zamanda etik değerler gibi insani ve toplumsal boyutları da ilgilendirir.

Buna ek olarak, bilim adamı/insanı ise Britanya Bilim Konseyi tarafından şöyle tanımlanmıştır: “Bir bilim adamı, hipotezler yapmak ve onları test etmek, anlayış ve bilgi kazanmak ve paylaşmak için araştırma ve kanıtları sistematik olarak toplayan ve kullanan kişidir.” (Science Council, 2023) Türk Dil Kurumu’nun Türkçe Sözlüğünde ise “Bilimsel çalışmalarla uğraşan kimse, bilim kadını, bilim insanı, bilgin, âlim” (TDK, 2023) olarak tanımlanır. Bu iki tanımdan farklı olarak Claude Lévi-Strauss “Bilim insanı doğru cevapları veren değil, doğru soruları soran insandır.” (Strauss, 1964, sf. 15) diyerek aslında bilim insanından çok felsefecilere atfedilen bir özelliği merkeze koyar. Lévi-Strauss’un yorumu bir yana, dikkat edilirse diğer genel nitelikli iki tanım da yukarıda verilen bilim tanımlarına bir özne, bir kılıcı atfetmenin ötesine geçmez. Bilim insanı bilim yapan kişidir ve bilim insanlarından beklenen, bilimin kendine özgü normlarına ek olarak insanlığın oluşturduğu evrensel değerlere ve toplumsal normlara sadık kalarak çalışmalarıdır. Ancak tam da bu noktada ilginç ve oldukça çetrefilli sorunların ortaya çıkması kaçınılmazdır, çünkü hem evrensel değerlerin hem de toplumsal normların bireysel alanda ciddi bir çeşitlenmeye tabi olduğu pek çok durumla karşılaşılabilir. Herhangi bir eylemin etik değerlerle uyumluluğu veya uyumsuzluğu konusunda sıradan insanların olduğu gibi etik üzerine çalışan düşünürlerin de zaman zaman ciddi çatışmalar yaşadıklarını görmek çok şaşırtıcı değildir. Tezin ilerleyen bölümlerinde daha ayrıntılı olarak tartışılacağı gibi, etik ikilemlerin veya aynı soruna ilişkin farklı etik birbirinden oldukça yaklaşımların varlığı, bilimin ve bilim insanlarının hangi etik ilkelere tabi olacağı, bunun kim veya kimler tarafından belirleneceği, ilgili etik ilkelerin ihlali söz konusu olduğunda bunun sonuçlarının ne olacağı gibi pek çok soruyu beraberinde getirir.

Bunların yanında, bilimin seküler bir etkinlik olarak kabul edilmekte olduğunu söyleyebiliriz. Bilim dogmaları reddeder ve bu nedenle pek çok kesimin, özellikle de dini

çevrelerin eleştirilerine maruz kalır. En belirgin eleştiriler, bilimin insanın ruhani değerlerine zarar vermesi ve fazla materyalistik olmasıdır. Diğer yandan, bilimsel araştırmaların, tabii olduğu etik sınırlılıkları aşması, bu etik değerleri yaratan toplumsal-kültürel ve/ya dini unsurlara da bir karşı çıkış olarak değerlendirildiğinden bu tür durumlar da bilimin eleştirisi oklarını üzerine çekmesine neden olur. Bilime karşı duyulan bu endişe edebiyatta, özellikle de Gotik edebiyat türünde çılgın bilim insanı arketipi ile göstermiştir. İlgili yazında sıklıkla kullanılan “çılgın bilim adamları/insanları” ifadesi, Türkçede yaygınlıkla *arketip* diye kullanılan, ancak “ana örnek” ya da “ilk model” diye de Türkçeleştirilebilecek İngilizce “archetype” kavramına bir örnek oluşturur ve bu arketipin edebi eserlerde sıklıkla ve birbirinden çok büyük farklar taşımayacak biçimde tekrarlanmasından da anlaşılacağı gibi “çılgın bilim adamları/insanları” arketipi evrensel bir boyuta sahiptir. Her ne kadar bilim özünde insanlığın yararına olmak gibi bir temel etik ilke üzerine inşa edilmiş olsa da Gotik edebiyatın bilim insanları bilimin etik normlarından sapmış çılgın bilim insanı arketipinin örneklerini oluştururlar ve dolayısıyla bu insanların eylemler, kendileri farkında olsa da olmasa da insanlık için kötü sonuçlar doğurabilir niteliktedir. Gerçek dünyada örneğine az rastlanır olsa da bu tür bilim insanları yok değildir. Örneğin William Goldman’ın *Vahşi Koşu* isimli romanındaki Dr. Szell karakteri, Nazi bilim insanı Dr. Josef Mengele’den ilham almıştır. Dr. Mengele ikinci dünya savaşı sırasında Nazi toplama kamplarında savaş tutsakları üzerinde yaptığı ölümcül deneylerden dolayı “Azrail” diye adlandırılmış bir kişidir ve bir anlamıyla çılgın bilim insanı arketipine uymaktadır.¹

Kurgusal eserlerde çılgın bilim insanlarının sıklıkla etik değerleri hiçe sayarak bireyleri, toplumu ve belki de insanlığı zarara uğratacak eylemler gerçekleştirmesi sıklıkla

---

¹ “Bir anlamıyla” diyoruz çünkü Dr. Josef Mengele sadece bilim insanı kimliğiyle değil aynı zamanda asker kimliğiyle de ele alınmalıdır.

karşılaşılan bir durumdur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bilim insanlarını “çılgın” diye adlandırmamıza neden olan davranışlarının hangi etik sınırları aştığını belirlemek için öncelikle etik sınırların neler olduğunun belirlenmesi gerekir ki bu özellikle felsefecilerin yüzyıllardır üzerinde düşündüğü önemli konulardan birisi olmuştur. Öte yandan, kurgusal metinlerde sunulan çılgın bilim insanlarının etik sınırları gerçekten aşıp aşmadığı veya etik sınırları aşıyorlarsa bu sınırları kimin çizdiği gibi konular pek çok tartışmayı da beraberinde getirir. Bir bakıma, çılgın bilim insanı arketipini merkezine yerleştiren kurgusal metinlerin etik sınırların ne olduğuna ilişkin yerleşik düşünceleri sarsmak ya da en azından sorgulamak gibi bir işlev üstlendiklerini de söylemek mümkündür. Bu arketipin kullanıldığı eserleri etik açıdan ele alan bir inceleme pek çok konu arasından şunları öncelikli olarak ele alacaktır: sorumluluk, rıza ve yaşama saygı. Bilim insanlarının gerçekleştirdikleri bilimsel araştırma ve deneylerden dolayı ahlaki bir sorumluluk taşımaları, eylemlerinin sonuçlarına dair yanıt verebilir olmaları gerekir. Üzerinde deney ya da araştırma yapılan kişilerin rızasının olması bir zorunluluktur. Sonuçları öngörülemeyen deney ve araştırmaların yapılmasının bireysel, toplumsal ve insani etkileri olabileceği ve her bilimsel çalışmanın özünde yaşama saygı ilkesini gözetmesi esastır. Çılgın bilim insanı arketipi bir bakıma bu temel hususlarda tökezleyen insanları ele alır. Ünlü Amerikalı astronom ve bilim düşünürü Carl Sagan çılgın bilim insanı arketipinin bilim insanlarının işlerini zorlaştırıcı bir rolü olduğunu anlatmak üzere şöyle demiştir: “Çılgın bilim adamı imajı, cumartesi sabahı çocuk kanallarında yayımlanan çizgi filmlerde bile görülebilecek kadar dünyamıza musallat olmuştur.” (Sagan, 1995, sf. 15). Yine bir televizyon programında bu konuya dair konuşmasında Carl Sagan, toplumlar bilim ve teknolojiye göre tasarlanmış olsalar da bu toplumlarda bilim ve teknolojiden anlayan insan olmadığını söylemiş, güç ve cehaletin tehlikeli karışımının yüzümüzde patlayacağına dair uyarıda bulunup yöneticilerin bu konularda bilgi sahibi olmasını istemiştir. Carl Sagan’ın bu söyledikleriyle vurgulamak istediği şudur. Bilim

insanları genel olarak “çılgınlık” yapmazlar ve aslında gerçekte işini iyi yapan ve etik ilkeleri gözeten bilim insanları gözetmeyenlerin sayısından kat be kat fazladır. Bilim insanları toplumlarda saygın bir kesim oluşturmuşlardır ve bu insanları harekete geçiren çoğu zaman merak duygusu ve çözüm isteğinden başka bir şey değildir. Çılgın bilim insanı arketipinin öne çıkardığının aksine, çok nadir durumlar dışında, bilim insanları ruh sağlıklarının bozulması ve diğer insanlara zarar verme pahasına takıntılarının peşinden giden insanlar değildir. Diğer bir deyişle, Sagan’a göre aslında sorunlar bizzat bilim insanlarından değil, bilimden anlamayan “cahil” toplumların ve o toplumları yönetenlerin sorumsuz davranışlarından kaynaklanmaktadır. Biz bunun büyük bir doğruluk barındırdığını kabul etmekle birlikte bilim insanları “çılgınlık” yaptıklarında, yani etik ilkeleri hiçe sayan eylemler gerçekleştirdiklerinde bunun olumsuz etkilerinin herhangi bir insanın eylemlerinden çok daha büyük olacağını da iddia edebiliriz. Sonuçta, bilim insanları bilim ve teknoloji alanında sahip oldukları bilgilerle ayrıcalıklı bir konumdadırlar ve sahip oldukları bilgiyle diğer insanların hayal bile edemeyecekleri konulara eğilebilir; hem hayranlık hem de korku uyandırabilecek işler yapabilirler. Bu açıdan bakıldığında söz konusu bilginin hangi amaçlar uğruna kullanıldığı büyük önem taşır.

Bir sonraki bölümde bilim insanı kavramının tarihsel gelişimini mitler ve edebiyat bağlamında ele alacağız.

2. DAİDALOS'DAN OPPENHEIMER'A BİLİM VE BİLİM İNSANLARI

Kral Minos, henüz tahta çıkmadan önce krallığın kendi hakkı olduğunu düşünmekteydi ve bunu kanıtlamak için tanrılara bir işaret olarak denizden bir boğa çıkması için dua etmişti. Bu duası Poseidon tarafından kabul edilmiş ve denizden bembeyaz bir boğa çıkmıştı. Bu boğa öylesine güzeldi ki Minos boğayı kurban edeceğine dair sözünü tutmamıştı ve Poseidon tarafından cezalandırılmıştı. Dahası, Minos'un karısı kraliçe Pasiphae bu boğaya âşık olmuştu ve Daidalos'tan kendisine tahta bir inek yapmasını istemişti. O zamanların ünlü sanatçı-mucidi Daidalos da bu isteği geri çevirmeyip bir inek yapmıştı. Bu inek ile boğayı kandıran Pasiphae hamile kalıp yarı boğa yarı insan olan Minator'u doğurmuştu. Daidalos bu sefer de Minator'u hapsetmesi için bir labirent yapmakla görevlendirilmişti. Bu labirenti yaptıktan sonra da işi bitmemiş, Minator'u öldürmeye giden Theseus'a kendi yaptığı labirentten kaçabilmesi ve yolunu bulması amacıyla bir ip vermişti.

Deidalos, kendi zamanının en önemli şahsiyetlerinden birisine dönüşmüştü. Oğlu İkarus'a balmumundan kanatlar yapmış, gemi direklerini ve yelkenleri icat etmişti. Fakat temsil ettiği karakter iyiliksever bir insan değildi. O sadece işine bakıyordu. "Daidalos yüzyıllarca, sanatçı-bilim adamı tipini temsil etti: şaşkıncu biçimde kaygısız, sosyal yargının olağan sınırlarının ötesinde duran, çağının değil sanatının ahlakına bağlı olan, neredeyse şeytani bir insan tipini." (Campbell, 2017). Minator hikayesinde de bahsedildiği gibi, Deidalos durumun doğruluğunu-yanlışlığını sorgulamıyor, kendi icatlarını-eserlerini ön planda tutuyordu. Nihayetinde yanına çirak olarak gelen yeğeninin, bulduğu bazı parçaları birleştirerek testereyi ve pusulayı bulması onu sinirlendirmiş ve onu Akropolis'ten aşağı atmıştı. En sonunda da işlediği bu suç nedeniyle Atina'dan kaçmak zorunda kalmıştı. Bu söylediklerimiz ışığında Deidalos'u antik çağın anlayışı içinde bir 'bilim insanı' olarak

görmek ve aynı zamanda yukarıda sunulduğu anlamıyla çılgın bilim adamı arketipinin kimi özelliklerini taşıdığı söylemek de mümkündür.

Mitlerden çıkıp gerçek hayata döndüğümüzde ise, Günümüzde ‘bilim insanı’ terimi daha çok endüstriyel ilerleme ile birlikte teknolojiyi kullanarak evreni materyalist temellerde açıklamak üzere laboratuvar gibi ortamlarda çalışmalarını sürdüren insanları tarif etmek üzere kullanılsa da bu kişileri uzak geçmişe, antik Yunanistan’da, antik Mısır’da yıldızları gözlemleyip içinde yaşadığımız evren ve dünyadaki olayları yorumlamaya çalışıp hayatını buna göre yönlendirecek nesnelere ortaya çıkaran insanlara kadar götürebiliriz. Bilim anlayışı ve ona bağlı olarak bilim insanları da kültürel değişimlerle paralel olarak pek çok aşamadan geçip değişerek günümüzde kullanılan anlamlarını kazanmıştır. Aynı zamanda doğanın sırlarını açığa çıkartmaya çalışıp çeşitli deneyler² yapan simyacılar da belli açılardan bilim insanı profiline uyduğu söylenebilecek kişilerdir. Simyacılık, Britannica sözlüğünde şöyle tanımlanmıştır: “Diğer amaçlarının yanı sıra, kurşun veya bakır gibi bazı metalleri gümüş veya altına dönüştürmeye ve hastalıklara çare ve yaşamı uzatmanın bir yolunu keşfetmeye çalışan spekülatif bir düşünce biçimi” (Robert P. Multhauf, 2023) ‘Dönüşüm’ ifadesi simya için çok önemlidir ve simyaya ilişkin dönüşümler hep olumlu olarak karşılanmıştır. Metaller altına dönüşür, hastalık sağlığa dönüşür ya da yaşlılık gençliğe dönüşür. Kısacası, simya zenginlik ve ölümsüzlüğe ulaşmanın bir yoludur. Simyacılar da bunlara ulaşmak için ‘gözlem’ ve ‘deneylere’ başvurmuşlardı. Gözlem ve deneyler şu anda bilimle bağdaşık olsa da o zamanlar bu uygulamalar nesnel gerçekler yerine din ve kültüre dayanmaktaydı. Bundan dolayı farklı ülkelerde farklı türde simya çalışmaları

---

² Deney, bir yasaı doğrulamak ya da bir varsayımı kanıtlamak için yapılan ölçme işiyken simyacıların ve daha sonra tartışılacak roman karakterlerinin yaptığı çalışmalar doğal ve sonuçlandırılabilir olmadığı için günümüz deney tanımı içerisine girmemektedir.

yapılıyordu. Örneğin Çin’de ya da Hindistan’da ölümsüzlük arayışı ön plandaydı ve arkeolojik yazılarda içilebilir altın gibi mucize iksirlerden bahsediliyordu. Batı’da ise daha çok başka maddelerden altın yaratmak gibi çalışmalar yürütülüyordu. Arap bölgelerinde yapılan simya çalışmaları ise daha çok teolojik arka plana dayanıyordu ve yaratılışın sırlarını açıklığa kavuşturmaya çalışılıyordu. (Robert P. Multhauf, 2023) Simya, gerçek bilimlerin nesnel ve fiziksel temellerine dayanmadığından ve daha da önemlisi gerçekçi hedefler koymadığından, hedeflerine asla ulaşamamıştır. 18. Yüzyıldan itibaren tamamen dini araştırmalara dönmüş, 19. Yüzyıl itibariyle de başka bir maddenin altına dönüştürülemeyeceği tamamen kabul edilmiştir. Tüm akıldışı beklentilerine karşın simya çalışmalarının kimya biliminin temellerinin oluşmasına katkıda bulunduğu kabul edilir.

Daha sonra Isaac Newton, Charles Darwin, Albert Einstein gibi bilim insanları bilimin insanlık için ‘değerli yanlarını’ popülerleştirecek olsa da başka sanat dallarında ve edebiyat içinde özellikle gotik türünde karşımıza takıntılı boyutta kendisini işine adanmış, fütursuzca bilgi peşinde koşan, sadece keşif ve/ya buluşları ile ilgilenen farklı bir bilim insanı tipi çıkmaktadır. Çılgın bilim adamı arketipiyle uyumlu bu farklı bilim insanı tipi yukarıda anılan temel özelliklerine ek olarak şu tür bir davranış ortaklığı sergiler: yaşadıkları dönemde yaygın olarak kabul edilen etik değerleri kendilerine göre değiştirmek ya da bu etik değerleri hiçe saymak. Spekülatif kurgunun önemli örneklerinden bazılarının Dr. Frankenstein, Dr. Jekyll, Dr. Moreau, Dr. Strangelove gibi ‘bilim adamı’ olarak tanımlanmış ana karakterleri popüler kültürde ciddi bir yer edinmiştir ama aynı zamanda yukarıda bahsedilen davranışları nedeniyle bilimin olumsuz bir ışık altında görülmesinde de rol oynamıştır.

Etik değerlerin hie sayılması kavramını merkeze alan bir sınıflama yaparak ılgın bilim insanı arketipi iki başlık altında ele alınabilir. Prometheusu (veya topyacı) ve Faustu (veya Gotik).

Prometheusu tip, adından anlaşılabileceği gibi Yunan mitolojisinin önemli figürlerinden birisi olan Prometheus'u takip eden bilim adamlarına gönderme yapmak üzere kullanılır. Bu bilim adamlarının ahlaki seviyesi belirsizdir ve soylu hedeflere sahip olsalar da insani zayıflıktan mustarıptirler. Bunlar ya işlerine kendilerini kurban edecek kadar bağlı ya da kendilerini kandıran tuhaf insanlar olarak tasvir edilmişlerdir.

Prometheus, Antik Yunan mitolojisinde yer alan Titanlardan birisidir. Bir entelektüel ve usta bir zanaatkardır. Kimi kaynaklarda sanat ve bilimin yaratıcısı olduğu da söylenir ve Batı toplumunda sonuçlarına bakılmaksızın ilim keşfetme abasının bir simgesi olmuştur. Bunun nedeni Prometheus'un tanrılara karşı gelip ateşi insanlığa vermesidir. Sonuç olarak Zeus tarafından cezalandırılır, bir kayaya bağlanır ve bir karga iğerlerini yemeye başlar. iğeri her gece yenilirse de ertesini gün karga iğerini tekrar yemeye başladığından bu ceza aslında sonu gelmeyen bir ıstırap anlamına gelir. Nihayetinde Herakles tarafından kurtarılır.

Bu hikayedeki ateş aslında bilimsel bilgi metaforu olarak da kullanılır. İnsanlığın ilerlemesi için otoritelere ve bu otoritelerin koyduğu kurallara karşı gelinerek insanlığın gelişmesi için yapılan bu eylem, eylemi gerekleştiren kişi için ıstırapa dönüşmüştür.

Faustu bilim adamı tipi ise genelde ahlaki olarak ökmüştür ve hedefleri şeytanidir veya aslında dünyanın hayrına olduğunu iddia etseler de aslında hedefledikleri şeyler kendi egolarını tatmin etme işlevine hizmet eder. Bu tür, ruhunu güç ve bilgi için satan Faust mitine dayanmaktadır. Faust'un gerek birisi olup olmadığı bilinmemektedir. Kimi yazarlar Faustu tipi, bir başrahip olan Mileveli Faust ile ilişkilendirir. Bununla birlikte, yüzyıllar

sonra kendilerini 'Faust' diye adlandıran bilginler de ortaya çıkmıştır. 1500'lü yıllarda yaşayan Johann Sabellicus, Georg Faust adını alarak Almanya'da dolaşmış ve kötü bir şöhret edinmiştir. Sansasyonel gösterilere olan düşkünlüğü halkın ilgisini çekmiştir. Sergilediği kötü davranışlar Faust efsanesine katkıda bulunmuş, otoriteye karşı gelen karakterlere dönük sempatiyi artırmıştır. Yine de burada kişinin ana hedefi, yüce bir amaca sahip olmasa da kendisi için bilgi edinmektir. Faust'un anonim bir yazar tarafından bir roman karakterine dönüştürülmesi 1587'de gerçekleşmiştir ve *Historia von D. Johann Fausten* adını taşımaktadır. Bu romanda Faust, tanrının insan bilgisine koyduğu sınırları aşmak için şeytan ile bir anlaşma yapar ve karşılığında sihirli güçler edinir. Fakat bunun sonucunda kendisini çok kötü bir son beklemektedir ve okuyucu kibre karşı uyarılmış olur.

Christopher Marlowe, 1600 yıllarında sahnelenmiş ve kitaplaştırılmış '*Dr. Faust'un Trajik Tarihi*' (*The Tragical History of Doctor Faustus*) adlı oyununda Faust'un bu isteğini daha fazla vurgular. Ruh karşılığında Mephistopheles ile bir anlaşma yapar. Faust'un sorduğu soruların yanıtları çok muğlaktır ve Faust, Mephistopheles'ten önemli hiçbir şey öğrenemez. Bunun karşısında giderek daha fazla umutsuzluğa düşer.

Faust'un ana karakteri olduğu bilinen en tanınmış eser ise Johann Wolfgang von Goethe'nin hayatı boyunca üzerinde uğraştığı ve ölümünden kısa bir süre önce tamamlayabildiği *Faust I* ve *Faust II* isimli romanlardır. Goethe, Faust'u önceki Faust karakterlerinden farklı bir biçimde betimlemiş, Faust'u Mephistopheles'e yenik düşmeyen bir insan olarak sunmuştur.

Rönesans ile daha çok din üzerine kurulu bu bilgi arayışı daha önce kısaca değindiğimiz simyacılığa dönüşmüştür. Sıklıkla kullanılan simyacı figürü, kendisini metalleri altına çevirme fikrine kaptırılmış ya da ölümsüzlük iksirini bulmaya çalışan ve bu hedefine ulaşmak için kendi sağlığını bile düşünmeyen bir insandır. Delilik noktasında olan

bu takıntı, simyacıların Faust karakterinin, bu karakterin ilk temsillerinde betimlenene benzer biçimde açgözlü olduğunu gösterir. Dante, *İlahi Komedya*'nın Cehennem bölümünde simyacıları cehennemin sekizinci katına koymuştur.

On yedinci ve on sekizinci yüzyıllara geldiğimizde ise günümüzde kullanıldığı anlamıyla bilimin ve bilim adamlarının ortaya çıkışına şahit oluruz. Gerçek bilimsel gelişmelerin kendini göstermesiyle bilinmeyenlerin anlaşılması ve yeni araçlar yaratılması için yeni olanaklar ortaya çıkar. Bu çağda yapılan yeni keşif ve buluşlar dinin etkisinin zayıflamasına neden olmaya başlar ve bu da halklarda bilime karşı bir güvensizlik oluşmasının önünü açar. Örneğin aşılamanın ilk ortaya çıktığı dönemde Batı toplumunda hastalıkların Tanrı'nın bir cezası mı, yoksa aşının Tanrı'nın bir hediyesi mi olduğuna dair tartışmalar yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nden aşı uygulamasını öğrenen Leydi Mary Wortley Montagu ve aşılama uygulamasını daha önce aşı olmuş bir Afrikalı köleden duyan Cotton Mather Avrupalılar tarafından kötülenmiştir fakat nihayetinde amaçlarına ulaşmış ve aşılama hem Doğu hem de Batı dünyasında çok yaygın bir hale gelmiştir (Scott, 2018). Bu kafa karışıklığına başka bir örnek de Alexander Pope'un, *The Dunciad* isimli eserinde bilim insanlarının Tanrıyı doğa kanunlarıyla değiştirmeye ve 'İlah'ı "Mekanik Bir Gaye" için tahtan indirmeye çalıştıklarına karşı uyarıda bulunması (Pope, 1728, sf. 42.) ve daha sonra ise bir bilim insanı olan Sir Isaac Newton'ı "Doğa ve doğa kanunları gecenin karanlığında saklanıyordu; Tanrı dedi ki 'Newton olsun!' ve her şey aydınlığa büründü" (Pope, 1730) dizeleriyle övmesidir.

Bu övgünün sahibi ve çağının en büyük bilim insanlarından biri sayılmasına rağmen Isaac Newton hayatının son dönemlerinde paranoyaklaşma, hafıza sorunları, sinir fonksiyonlarının bozulması (Finger, 2001, sf. 97) gibi hastalıklarla karşılaşmıştır. Ayrıca öldükten sonra yapılan incelemelerde vücudunda yüksek seviyelerde cıva, kurşun, arsenik

gibi maddelerin bulunması kendini yaptığı deneylere kaptırdığını ve hayatının son dönemlerinde bilgiye ulaşmak için bir bilim insanından beklenen etik davranışlardan uzaklaştığı yönünde işaretler vardır. Bu nedenle, her ne kadar Newton dehası nedeniyle büyük bilim insanının bir prototipi olarak görülse de kendisine yöneltilen övgüler kadar son dönemlerinde bir nevi bir “çılgın” bilim insanına dönüştüğü yönünde değerlendirmeler de yapılmıştır.

Öte yandan, yeni icatlara karşı çıkma durumunun ortadan kalktığını söylemek için bir sebep yoktur. Bilinmeyenden korkan insanlar bilimin kullandığı çoğu uygulamaya dair herhangi bir fikirleri olmadığından bilime şüpheyle yaklaşmaya devam etmiştir ve bu durum günümüzde de farklı biçimlerde devam etmektedir. Örneğin 2019-2022 yılları arasında neredeyse tüm insanlığı etkileyen Covid-19 salgınının önüne geçecek aşılardan azımsanmayacak büyüklükteki bir insan topluluğu tarafından kötülendiği ve reddedildiği, aşı karşıtlarının eylemler yaptığı ve salgına rağmen sokaklarda aşıları protesto ettiği bir dünyada yaşadığımız gerçeği inkâr edilemez. Bilinmezlik söz konusu olduğunda pek çok insan için dinlerle bilim arasında bir fark yoktur; yani, bilimin kendisi ve bilimin yapabilecekleri en az dinler kadar bilinmezdir. Ancak bu korkunun, bilimin bazı icatlarının insanlığın yararına kullanılmaması nedeniyle pekiştiğini söylemek de gerekir.

Atom ve DNA gibi çok küçük ve maddenin ve canlılığın yapıtaşları diyebileceğimiz, insanlığı hem ileri götürebilecek hem de insanın yaşam kalitesini artırma olasılığı yüksek keşiflerin aynı zamanda olumsuz durumların konusu olması bilime ve bilim insanlarına bakışı olumsuz anlamda etkileyen faktörlerden birisi olmuştur. Yirminci yüzyılda atomun keşfi ve sonrasında atomaltı parçacıkların varlığının ortaya çıkarılması her ne kadar fizikte ve bilimin genelinde çığır açacak gelişmeler olarak görüldüyse de elektronun keşfi savaşlarda nükleer gücün kullanılmasının önünü açtığından bu buluşların olası olumlu

sonuçları büyük çapta göz ardı edilmişti. İkinci Dünya Savaşı sırasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Manhattan Projesi adıyla bilinen girişimi ilk nükleer silahların geliştirilmesini olanaklı kılmıştır. Bu projenin başındaki kişi olan önemli fizikçi J. Robert Oppenheimer fizik biliminden gelen bilginin üreteceği bu ölümcül teknolojinin dünyayı değiştireceğini biliyordu. Hatta atom bombasının ilk başarılı denemesinden sonra eski bir Hindu yazıtı olan Bhagavad-Gita'dan alıntı yaparak “Şimdi ölüm oldum, alemlerin yok edicisi” sözünü söylediği bilinmektedir (Len Giovannitti, 1965). Herhangi başka bir bilim insanının, kötücül sonuçları bakımından Oppenheimer'ın yer aldığı Manhattan Projesinininki kadar ağır bir başka girişim içinde yer aldığını söylemek zordur çünkü atom bombasının ölümcül etkileri başka herhangi bir insan icadınkiyle karşılaştırılmaz niteliktedir. Öte yandan bu korkunç örnekte bile Oppenheimer'ın bir bilim insanı olarak atom bombasının kullanılmasına bizzat karar veren yöneticilerle aynı ölçüde suçlu olup olmadığı sorgulanabilir. Tam da bu noktada etik bir ikilemin ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Oppenheimer bir bilim insanı olarak Manhattan Projesi'nin başında yer alarak yine bir bilim insanından beklenen etik davranış kodlarını çiğnemiş midir? Yine bir başka düzeyde, Hiroshima ve Nagasaki'ye atom bombalarının atılmasından Oppenheimer ne derece sorumlu tutulabilir? Karar vericilerin atom bombasının kullanılmamasına kara verdiği bir (alternatif) dünyada Oppenheimer bilimin etik kodlarını çiğnemiş olarak kabul edilir miydi? Bu ve buna benzer sorular kolaylıkla yanıtlanabilir sorular değildir, ancak bilimsel çalışmalarda etik tartışmaların ne tür bir önem taşıdığını göstermesi bakımından önemlidir.

Burada altı çizilmesi gereken bir diğer önemli konu da bilimle teknoloji arasındaki bağlantıdır. Günümüz dünyasında her ne kadar teknoloji ile bilimi birbirinden ayırmak zor gibi görünse de gerçekte bu iki etkinlik birbirinden bağımsızdır. Yukarıda ele aldığımız sorunla benzer bir biçimde şöyle bir ayırım yapmak yanlış olmayabilir: Bilim, bilim insanları

tarafından üretilse de teknoloji zorunlu olarak bilim insanları tarafından üretilmez; ya da en azından teknoloji üretiminde bilim insanlarının ikincil bir rol oynadığından söz edilebilir. Hatta yine karar vericilerin birinci derecede rol oynadığı pek çok durum örneği verilebilir. Öte yandan, bilim insanlarının, özellikle de mühendislerin, bugün teknoloji üretiminde karar vericilerle birlikte çalıştığını açıkça görebiliriz. Bilim ve teknolojinin birbirinden ayrı düşünülmesi teoride mümkünken günümüz dünyasının pratiğinde bunun mümkün olduğunu söylemek neredeyse imkansızdır. Ayrıca, teknolojik gelişimin savunucuları teknolojinin “karmaşayı azaltmak, düzen getirmek ve kamu refahının faydası için olan insan çabalarını merkezileştirmek” (Walden, 1981, sf. 24) gibi bir işlevi olduğunu da savunmaktadırlar, ki bunun belli açılardan doğru olduğu söylenebilirse de bu tür ifadelerin bir kez daha etik tartışmaların konusu olduğu söylenmelidir.

Yukarıda kısaca değindiğimiz gerçek dünya örneğinin, Batı edebiyat geleneğinde, özellikle de Gotik türünde gördüğümüz ‘çılgın bilim adamı’ arketipini destekler nitelikte olduğu ve zaten bilime dair şüpheci bir tutum sergileyen kitlelerin ‘haklı’ olduklarını düşünmeleri için oldukça güçlü bir sebep sunduğu açıktır.

Bir sonraki bölümde çılgın bilim adamı arketipine daha ayrıntılı olarak değineceğiz, ancak bu bölümü kapamadan önce şu noktaları vurgulamak istiyoruz: Bilim idealde etik sınırlılıklara tabi bir etkinliktir ve her bilimsel çalışma-araştırma etik kodlara uymakla yükümlüdür. Bilim ve teknoloji ilkesel olarak birbirinden ayrı görülebilir, her ne kadar son yüzyılda daha sıkı bir ilişki içinde olduklarını kabul etmek gerekirse de. Karar vericilerin, yöneticilerin bilimi ve bilim insanlarını kendi amaçları uğruna kullandıkları her durum bilim insanlarını etik anlamda sorgulamaya açık hale getirir ve her durumun bilimin ve yaşamın etik kodları çerçevesinde değerlendirilmesi gerekir.

3. EDEBİYATTA ÇILGIN BİLİM İNSANLARI

Eylemleri ahlaki olarak tartışmalı çılgın bilim insanı tipinin sahneye çıktığı ilk romanının kökenleri tartışmaya açıktır. Tarihsel gelişim sürecinde çoğu şeyi keskin sınırlarla ayıramadığımız gibi spekülâtif/bilim-kurgu türünü de tam bir noktaya oturtamayız. Bilim doğası gereği sürekli olarak kendini yalancı çıkarır. Böyle bir doğaya sahip bir dal üzerinde bilimkurgu türünü oluşturmak da bilimkurguyu karmaşık bir tür haline getirir. Bir önceki bölümde işaret ettiğimiz gibi, çılgın bilim adamı arketipinin Antik Yunan’a dek uzandığını kabul edersek yıldızların incelendiği hikayeleri de spekülâtif kurgu veya bilim kurgu olarak ifade edebiliriz. Diğer yandan, bilim-kurgu türünün en saygın yazarlarından birisi olan Brian Aldiss bilim-kurgu türünün on dokuzuncu yüzyıldan öncesine dayandırılmayacağını ifade eder. Aldiss bunu şöyle gerekçelendirir: “Bugünkü anlamıyla matematik, coğrafya, biyoloji gibi ‘daha az’ uygulanan bilimlerden farklı olarak teknolojiyi kullanarak evreni materyalist bir anlayışla açıklama hedefinde olan disiplinleri anlatmak üzere kullanılan ‘bilim’ terimi ancak on dokuzuncu yüzyılda yaygınlaşıp kültürel bir geçerlilik kazanmıştır.” (Aldiss, 2001). Aldiss, bu bağlamda, ilk bilim-kurgu eseri olarak Mary Shelley’nin ‘Frankenstein’ eserini öne sürmüştür. Ünlü spekülâtif kurgu yazarı Neil Gaiman da ilgili romanın sunuş kısmında bu konu hakkında şunları söyler:

Brian Aldiss, Frankenstein’ı yazılan ilk bilimkurgu eseri olarak görür (ve hatta aşırı gururun intikam tarafından yerden yere vurulması olarak tanımlar), ki haksız da sayılmaz. İnsanlar, bir ölüye hayat verilebileceğini fakat bu canlının korkutucu, tehlikeli, ehlileştirilemez ve nihayetinde bize düşman olup zarar verebilecek bir canlı olacağını ilk olarak o zaman öğrenmişti. Bu fikir, gotik ile bilimsel romans arasındaki bu melez, dünyamıza girmiş ve zamanımıza dair kilit bir metafora dönüşmüştü. Bir yanda bilimin, yaşamı ve mucizeleri önümüze sunan o

parıltılı vaatleri, öte yanda ise ölümler diyarından geri dönmüş, gölgelerde yaşayan isimsiz bir canlı... (Shelley, 2020, sf. 16)

Aldiss'in ve onun ardından gelen birçok edebiyatçının Franenstein'ı ilk bilim-kurgu romanı olarak görmesine karşın Mary Shelley bu romanı bir bilim-kurgu olması amacıyla yazmamıştır. Mary Shelley, Franenstein karakterini aile ve arkadaşlarıyla birlikte evde birbirlerine hayalet hikayeleri anlatırken bulmuştur. Bu hikâyenin ortaya çıkışını kitabının 1831 baskısının önsözünde şöyle anlatır:

Bense bir öykü düşünmeye koyuldum -bizi bu işe heveslendiren öyküye rakip bir öykü. Doğamızın gizemli korkularına seslenerek ürpertici bir dehşet uyandıracak bir öykü. Eğer bu nitelikleri sağlayamazsam, hortlak hikayem adını hak etmeyecekti. Düşünüp taşındım -boş yere. Yazarlığın en büyük sefaleti olan yaratıcılığın anlamsız yetersizliğini hissettim. (Shelley, 2020, sf. 24)

En sonunda gerekli ilham gelir ve odasına gittiğinde hikayesinin hayalini görür:

İmgelemim, kendiliğinden geldi, beni ele geçirip yönlendirerek, aklımda yükselerek birbirini izleyen imgelere sıradan hayalin çok ötesinde bir canlılık verdi. Kapalı gözlerle ama keskin akıl gözüyle bir araya gelmiş getirdiği şeyin yanında diz çökmüş solgun bir takdis edilmemiş sanatlar öğrencisi gördüm. Yere yayılmış bir adamın ürkünç hayalini gördüm ve derken, güçlü bir makinenin çalışmayla yaşam işaretleri gösterdiğini ve tutuk, yarı canlı bir hareketle canlandığını gördüm. (Shelley, 2020, sf. 25)

Franenstein romanı, bir geminin Dr. Victor Franenstein isimli bir bilim insanını denizde kurtarmasıyla başlar. Ölüm döşeginde olan Victor Franenstein, hikayesini geminin kaptanı olan Robert Walton'a anlatır.

Cenevre doğumlu olan Victor Frankenstein, saygın bir aileden gelmektedir. Frankenstein, ailenin bakımını üstlendiği Elizabeth Lavenza isimli bir kızla birlikte büyümüştür. Çocuklukta doğanın sırlarına merak salan Frankenstein babasının kütüphanesinde bulduğu Heinrich Cornelius Agrippa'nın kitaplarını okumuştur ve kendi deyimiyle, içinde doğanın sırlarını öğrenmek için bir ateş yanmıştır. Agrippa 15 yüzyıl bilim öncesi dünyasında düşünceleri simya, büyü ve doğaüstü inançlarla bezenmiş bir düşünürdür. Babasının Victor'a yaptığı artık modern bilimin geçerli olduğuna ilişkin uyarılar fayda etmemiştir.

16 yaşındayken annesi ölmüş ve aynı dönemde Frankenstein üniversite eğitimine başlamıştır. Yine aynı dönemde ölüme dair sorgulamalara başlamıştır. Profesörlerine Cornelius Agrippa'nın eserlerinden bahsettiğinde tepki görmüş ve artık bunların bir geçerliliği kalmadığını öğrense de Agrippa'nın doğanın gizemlerini çözmeye dönük ideallerine bağlı kalmıştır. İnsan vücudunu araştırmak için mezarlardan ceset parçaları çalıp bunlar üzerinde deneyler yapmıştır. Bir noktadan sonra ölü parçalara can vermeyi öğrenmiştir. Bu bilgi ile iki yıl çalıştıktan sonra nihayetinde bir insanı hayata döndürmüştür fakat yaratısının görüntüsünden iğrenip odadan kaçarak bir süre geri dönmemiştir. Yorgunluktan hasta olup birkaç ay sonra iyileştiğinde ise yarattığı canavar aklına bile gelmez.

Bir süre sonra Victor Frankenstein'in yakınları ölmeye başlar. Katil aranırken canavar Frankenstein'in önüne çıkar ve ona neler yaşadığını anlatmaya başlar. Laboratuvardan kaçtıktan sonra bir aileyi gözetlemeye başlamış ve bu şekilde konuşmayı öğrenmiştir. Bir süre sonra karşılırlarına çıktığında ise oradan kovalanmıştır. Bu durum bir süre daha devam etmiştir. Onu gören tüm insanlar onu dışlamış ve kovmuştur. Canavarın çektiği yalnızlık giderek yaratıcısından intikam alma isteğine dönüşmüştür.

Nihayetinde bu yalnızlıktan kurtulmak için kendine bir eş yaratmasını istemek üzere Victor Frankenstein'ın karşısına çıkmıştır. Frankenstein önce buna karşı çıkar fakat sonra kabul edip işe koyulur. Tam işini bitirdiğinde ise yaptığıının yanlış olup olmadığını sorgular ve canavarın karşısında yeni yaratımını hayata döndürmeden parçalar. Canavar bunu gördükten sonra intikam yemini eder ve Victor'un Elizabeth'le düğününün hemen sonrasında canavar Elizabeth'i öldürür. Bu sefer intikam alma sırası Frankenstein'a gelmiştir ve canavarı buzullara kadar kovalar. Buzullardan Robert Walton tarafından kurtarılsa da bir süre sonra yakalandığı hastalıktan kurtulamaz ve ölür. Canavar bu ölümden sonra dünyada kendisi için bir şey kalmadığına karar verir ve intihar eder.

İnsanları korkutma amacıyla ortaya çıkan bu hikâye bir temel atmış ve kendisinden sonra gelen Dr. Jekyll, Dr. Moreau, Dr. Szell gibi roman karakterlerinin ya da Dr. Caligari gibi sinema karakterlerinin bu arketipi daha da belirginleştirmesiyle sonuçlanmıştır. Bu karakterler bir çılgın bilim adamı öyküsünün yapı taşlarını şu şekilde kullanmıştır: Şeytan kendisine bilimi kullandığı bir yüz takar ve genelde insanlar bilimle yani bu şeytan ile savaşıyor. Tabii bu şeytan bir bilim adamının yüzünü almadan önce başka varlıkları kullanmıştır. Deliler, keşişler, rahibeler, hayaletler, vampirler gibi. Aldiss bunun için "Acımasız baba ve baştan çıkarıcı keşişin arketipsel figürleri, bilim insanı ve uzaylıların figürlerine dönüştürüldü." (Aldiss, 2001) ifadesini kullanır. Gotik türü çağa ayak uydurmuş, soyut ve inandırıcılığı kalmayan doğaüstü kavramların yerine gözle görebileceğimiz, dokunabileceğimiz bir yüz bulmuştur kendisine. Edebiyatı gerçekçiliğe çeken bu adım belki de insanlar için yanlış bir düşman yaratımına katkıda bulunmuştur. Bu durum, yazar açısından bakıldığında anlaşılabilir. Edebi eseri ilgi çekici kılmak için hikayelerde olması gereken en önemli unsurlardan birisi bir çatışma yaratmaktır ve bilim bu çatışma için en uygun alanlardan birisini sunar. Keşişler gibi halkın saygı duyduğu, belirli bir nüfuz sahibi

olan hatta bezen zekalarıyla insanlara yol gösteren karakterlerin benzer özellikler taşıdığı söylenebilecek bilim insanlarına dönüştürülebilmesi de yazarlar için bulunmaz bir nimet olmuştur. İnsanlığı daha iyiye yönlendirmesi beklenen, bir yol gösterici rolü atfedilen bu kişilerin aslında insanlar için bir tehdit oluşturmasının yarattığı ikilem yazarlar için kaçırılmayacak çatışmaları ortaya çıkarır. Özellikle bilim insanlarının çalışmalarının en ufak bir yanlış harekette tüm insanlık için ağır sonuçlar ortaya çıkarabileceği düşüncesi popülerlik kazanmıştır. Bu durum bazı yazarların olay kurgusunu daha cazip kılıp okuyucuyu daha çok çekebilmek adına doğa kanunlarını eğip bükmesiyle daha da içinden çıkılmaz bir hal almıştır, çünkü çoğu zaman bilim eğitimi almamış ve bilime dışarıdan bakan insanların özgüveni ve rahatlığıyla yazan bu yazarlar bilimin üzerine asla konuşmayacağı kavramları, varlıkları ve/ya olayları rahatlıkla hikayelerine dahil edebilmişlerdir.

Bu söylenenler tüm bilim-kurgu yazarlarının aslında bilim düşmanı oldukları ve asıl niyetlerinin bilimi kötülemek olduğu biçiminde yorumlanmamalıdır. Birçok yazarın niyeti aslında okuyucuyu sıkmamaktır. Tam da bu noktada bilim-kurgu türüne dair bir sınıflamaya değinmek yerinde olabilir. Bilim-kurgu romanlarını ağır bilim-kurgu (hard sci-fi) ve hafif bilim-kurgu (soft sci-fi) olarak iki türde ele almak mümkündür. Ağır bilim-kurgu temellerini bilimsel açıklamalar üzerine kurarak her şeyi mümkün olduğunca bilimin standartlarına uygun biçimde ele alırken hafif bilim-kurgu eğlence yönüne öne çıkararak biraz daha esnek davranabilir ve bu nedenle bilimsellikten kopmalara izin verebilir. Bilim kurgu türünün ortaya çıkışından son yıllardaki bilimsel atılımlara kadar birçok bilim kurgu romanı hafif bilim-kurgu türünün örnekleri olarak kabul edilebilir. Bu yazarlar hem bilimi daha tam olarak keşfedilmemiş bir alan olarak gördükleri için hem de okuyucuyu - bilimin çoğu insan için sıkıcı olabilecek - ayrıntılarıyla sıkmamak için eserlerinde ya bilimi olduğundan daha basit haliyle anlatmış ya da bilim dışı eylemleri de bilimsel nitelikliymiş gibi göstermiştir.

Frankenstein romanına dönersek, Mary Shelley eserinin adını *Frankenstein ya da Modern Prometheus* koyarak Dr. Frankenstein'ı deli veya çılgın bir insan olarak değil, Prometheus olarak gördüğünü ima eder. Victor Frankenstein'ın bilime dair fikirlerinin oldukça muğlak olduğu söylenebilir. Bir yanıyla Victor Frankenstein bir simyacı olarak bile düşünülebilir, çünkü yaşamın sırlarını çözmeye dönük takıntısı, kitaplarını okuduğu bir simyacı olan Cornelius Agippa'dan gelir. Frankenstein da onun gibi olmak istemektedir ve kendisini daima somut şeylere yönlendirmek isteyen babasını ve üniversite hocalarını dinlememektedir. Frankenstein'in etrafındaki herkes Agippa'nın fikirlerinin de dahil olduğu doğa felsefesinin bir hayal olduğunu ve modern bilimin hem 'gerçeklikle uyumlu' hem de 'kullanışlı' olduğunu düşünmektedir. Victor Frankenstein ise aynen bir simyacı gibi felsefe taşının ve ölümsüzlük iksirinin peşine düşmüştür. Çocukluğundan beri öğrendiği mucizelerin, sonsuz olanakların bilimin sınırları ile daraltılmasını kabullenemez ancak romanın tam adının *Frankenstein ya da Modern Prometheus* biçiminde verilmiş olması bize Dr. Frankenstein'ın yaptığı şeyin simyacıların imkânsız gerçekleştirmeye dönük delice takıntılılıklarından farklı bir şey olduğunu ima etmektedir. Daha önce belirttiğimiz gibi, Prometheus Batı toplumunda, sonuçlarına bakılmaksızın ilim keşfetme çabasının bir simgesi olagelmiştir. Prometheus insanlığın ilerlemesi için otoritelere ve konmuş kurallara karşı gelmiş, insanlığın ileri gitmesi için bir eylem gerçekleştirmiş ancak gerçekleştirdiği eylem onun için ıstıraba dönüşmüştür. Mary Shelley Frankenstein'ın eylemlerini karakter olarak Prometheus'unkilere benzeterek aslında yaptıklarının insanlığın yararına olabileceğini düşündürmektedir. Dahası, Frankenstein da yaratma çabası uğruna (etik) kurallara karşı gelmiş ve çabası son noktada acı çekmesine neden olmuştur. Ölü(m)den canlılığı yaratma çabası dönemin biliminden çok simyanın bilimsel standartlarla uyumsuz çabalarını çağırıştırır ve bu açıdan bakıldığında hafif bilim-kurgunun edebi yaratıcılık adına bilimsel geleneği ikinci plana atmasına benzetilebilir.

Shelley, bu romanını yazdığında ölüme yabancı değildir. Annesi, kendisini doğurduktan sonra ölmüştür. 1815 yılında ise kendisinin ilk çocuğu prematüre olarak dünyaya gelmiş ve kısa süre sonra ölmüştür. Bir yıl sonra Frankenstein'in ilk taslağı zihninde oluşur fakat 1817 yılında romanı tamamlayana kadarki dönemde de üvey kardeşi intihar etmiştir. Bunca ölüm arasında yazılan bu romanın ana karakteri olan Frankenstein'in doğanın sırlarını aralayıp cansız maddeye hayat verme arayışı tesadüf olamaz. Bu eserde bir bakıma ölümsüzlük ya da bir varlığa can vermek kötü bir şey midir sorusunun cevabı aranır. Ortada bilimsel bir arayış olsa da gotik türünün bir parçası olarak korkunç, üzücü olaylar kendini gösterir ve herkese zarar veren çılgın bilim adamı arketipi, bir simyacıdan türeyerek ortaya çıkar. Margaret Atwood, Dr. Frankenstein'ı Tanrı'ya bırakılması gereken hususlara müdahale ederek ölümlüler tarafından çizilmiş sınırları aşan takıntılı bir bilim adamı olarak tanımlar (Atwood, 2011, sf. 204-205). Dr. Frankenstein nevroz, anksiyete, takıntı gibi ruhsal bozukluklarla mücadele eden bir insana dönüşür. Yarattığı canavarın isminin olmaması ise herkesin canavarı Dr. Frankenstein ile özdeşleştirmesine neden olur ve bu “yazarının bilincinin değil bilinçdışının ürünüdür ve bu nedenle, Jung terminolojisiyle anlatacak olursak, bir ırkın kolektif bilinçdışından yararlanır.” (Haynes, 1994, sf. 92)

Önceki paragraflarda bu hikâyenin esinlendiği mitlerden birisi olarak, romanın alt başlığında açıkça da belirtilen, Prometheus'tan söz etmiştik. Faust da buna dahil edilebilir. Bu mitler ve hikâyenin Gotik temaları arasında sıkışması bu hikâyenin kimiler tarafından fantastik olarak değerlendirilmesine neden olabilir fakat Mary Shelley'nin romanda bir biçimde bilimden kopmamaya özen gösterdiğini vurgulamak gerekir. Mary Shelley'nin eşi, şair Percy Shelley zaten elektrikle ilgilenen birisidir ve hatta Benjamin Franklin'in fırtınada elektrik yakalama deneyini tekrarlamıştır. Elektriğin tam olarak nasıl kullanılacağına ilişkin

deneyler devam ettiği için hikâyede de elektriğin kullanılması kitabın yazıldığı dönemin bilimsel anlayışıyla uyumludur.

Frankenstein'dan itibaren merkezine çılgın bilim adamlarını alan hikayelere baktığımızda günümüze kadar büyük bir değişim geçirmediğini görürüz. Ne romanlar ne de filmler bu hikâyenin çok dışına çıkar. Çılgın bilim adamı hep aynı kalmıştır. Özellikle Hollywood film endüstrisinin ürettiği sinema filmlerine baktığımızda, günümüzdeki birçok tür gibi bu türde de yeni hikayelerin yaratılması yerine geleneğe bağlı kalındığını görmekteyiz. Sinemanın ilk yıllarının aksine, Hollywood işleyen bir formül bulmuştur ve her filmi bu formül üzerinden çekmektedir. Benzer bir durumun çizgi romanlar için de geçerli olduğu söylenebilir. George Basalla, 1976 yılında çizgi romanlardaki çılgın bilim adamı arketipi için “bilim adamlarının kullanılması, bilim adamlarını zihinsel dengesizlik ve sosyal sorumsuzluğa eğilimli tehlikeli bir figür olarak gören daha eski gelenekle tutarlıdır.” şeklinde bir yorumda bulunmuştur. (Basalla, 1976). Anlatılan hikayeler, doğal olarak, eserlerin ortaya çıktığı döneme göre birtakım değişiklikler de göstermiştir. Frankenstein'da henüz hakkında fazla bir şey bilinmeyen elektrik enerjisi yaşamı mümkün kılan enerji olarak kullanılırken, örneğin Stanley Kubrick'in 'Dr. Strangelove or: How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb' (Dr. Garipaşk veya: Nasıl Kaygılanmayı Bırakıp Bombayı Sevmeyi Öğrendim) adlı filmindeki Dr. Strangelove karakteri Nazilerin üstün ırk ideolojisinden ve nükleer enerji teknolojisinden etkilenmiştir. Toplumların bilim ve teknolojik gelişme düzeyleri artıp bilime bakış açısı değiştikçe aynı hikâyenin farklı bir posta büründüğünü söylemek yanlış olmaz.

On dokuzuncu yüzyılda tıbbın gelişmesi aslında insan bedeni hakkında yeterince bilgi olmadığını ortaya çıkarmış ve insanlara zarar vermekten kaçınmak üzere hayvanlar üzerinde deneyler yapılmaya başlanmıştır. Bu deneyler halktan tepki görmüştür. Benzer bir

tepki Charles Darwin'in *Türlerin Kökeni* eserine de verilmiştir. Darwin, doğal seçilim ile organizmaların çevrelerine göre şekillenmesi gözleminden yola çıkarak insanın diğer hayvanlardan kategorik olarak ayrılmadığını ortaya koymuştur. Darwin'in evrim anlayışı, dinlerin insanların tanrı tarafından yaratıldığı ve diğer canlılardan hem kategorik olarak farklı hem de onlardan üstün olduğu yönündeki inanca ters düşmektedir. Bu tezde ele alacağımız diğer bir eser olan *Dr. Moreau'nun Adası* romanı, H.G. Wells tarafından bu iki düşünce sistemi arasındaki çatışmadan ilham alarak yazılmıştır. Bu romanda insan ve hayvanlar arasındaki ilişki, yaratılan-yaratıcı ilişkisi bağlamında işlenir.

Dr. Moreau'nun adası romanı Edward Prendick'in gemisinin kaza yapması sonucunda denizde mahsur kalmasıyla başlar. Prendick, bir süre sonra kendisini bulan gemide Montgomery isimli biriyle arkadaş olur ve kaptanın zorlamasıyla Montgomery'nin gittiği adaya gitmek zorunda kalır. Aynı zamanda gemiden kafesler içinde birkaç hayvan da adaya getirilir. Prendick bu adada tuhaf bir şeyler olduğunu sezinler fakat çok sorgulamaz. Adada yaşayan yardımcılardan birinin dik kulakları olduğunu görünce Montgomery'ye sorar fakat Montgomery adamın engelli olduğunu söyler. Fakat bir sonra çığlıklar duymaya başladığında bir şeylerin yanlış olduğunu anlar.

Bir gün adada dolaşırken Prendick insan mı hayvan mı olduğuna karar veremediği canlılar görür ve henüz tanışmadığı Dr. Moreau'nun, laboratuvarında insanlar üzerinde gizli deneyler yaptığından şüphelenerek korkar ve kaçmaya karar verir ancak yolu hayvanların yaşadığı yere düşer. Hayvanlar onu karşılar ve Dr. Moreau'nun kendileri için koyduğu kuralları anlatırlar. Bir dizi olayın ardından Prendick, Montgomery ve Dr. Moreau tarafından bulunur ve onların konuya dair açıklamalarını dinlemeye ikna olur.

Dr. Moreau adanın sahibidir ve kendisini dışlayan bilim dünyasından uzaklaşmak için bu adaya gelmiştir. Yaptığı deneyleri de insanlar üzerinde değil, hayvanlar üzerinde

yapmaktadır. Hayvanları ameliyat ederek onları insanlaştırmaya çalışır. Bu sırada etik hiçbir konuyu umursamaz. Bilimin ilerlemesi için etik sınırların aşılabileceğini iddia eder. Prendick de bu durumu kabullenir. Bir süre sonra hayvanlardan biri kendiler için Dr. Moreau tarafından konmuş olan yasalardan birini çiğneyerek et yer. Bu hayvan, halkının tanrı olarak kabullendiği Dr. Moreau'ya başkaldırmıştır ve bu isyan, hayvanın Prendick tarafından öldürülmesiyle bastırılır.

Birkaç hafta sonra Dr. Moreau ortadan kaybolur ve kendisinin hayvan-insanlardan birisi tarafından öldürüldüğü anlaşılır. Prendick geceyi kendi kulübesinde geçirirken Montgomery çok içki içer ve diğer hayvan-insanların yanına gider. Prendick sabaha karşı gürültüyle uyanır ve hayvanlardan birinin Montgomery'e saldırdığını ve sonuç olarak Montgomery'nin de hayvan-insanın da öldüğünü görür. Salların olduğu tarafa baktığında ise Montgomery'nin kimsenin adadan gitmemesini sağlamak üzere salları ateşe vermiş olduğunu görür.

Hayvan-insanlarla tek başına kalan Prendick, onları Dr. Moreau gibi yasa ve tabancasıyla korkutarak onların yanında birkaç ay geçirir. Bu sırada hayvan-insanlar eski hallerine dönmeye, yani hayvanlaşmaya başlamıştır. Prendick bu adada daha fazla kalırsa bu hayvanların kendisine saldıracağından korktuğundan bir sal yapıp adadan kaçır ve birkaç gün sonra bir gemi onu denizde bulur. Kimse anlattıklarına inanmaz. Ayrıca hayvanlar arasında çok uzun süre geçirdiği için insanlara yabancılık çeker ve kırlarda tek başına yaşamaya başlar.

Dr. Moreau da aynı Dr. Frankenstein gibi yaşamı kontrol etmek istemektedir. Fakat Dr. Moreau, ölü insan parçalarından bir insan yaratmaya çalışan Dr. Frankenstein'dan farklı olarak, canlı hayvanlar üzerinde deneyler yaparak insan yaratmanın peşindedir. Dr. Moreau, Dr. Frankenstein gibi, bir insan yaratma konusunda o kadar takıntılıdır ki işinin kesilmesini

hiçbir zaman hoş karşılamaz. Laboratuvarının kapıları her zaman kapalıdır. Yardımcısı Montgomery dışında neredeyse hiç kimseyle görüşmemektedir. Kendisinin çok önemli ve bilimde çığır açacak bir insan olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle canlı hayvanlar üzerinde yaptığı deneylerden vicdan azabı duymaz ama bu deneylerden grotesk sonuçlar ortaya çıkar; yaşadığı ada yarı insan yarı hayvan yaratıklarla doludur.

Romanda bu yaratıkların bedensel olarak insansı özellikler kazandıklarını, yürümeye başladıklarını ve buna bağlı olarak düşünce biçimlerinin değiştiğini ve hatta insan toplumlarına benzer bir toplum oluşturduklarını görürüz. Dr. Moreau bu yaratıkları insandan farklı olarak görmez ve hayvani dürtülerini kontrol altında tutmak üzere kurallar koyar. Bu kurallar yaratıklar için yasa niteliğindedir ve yasalar bir söyleyici tarafından bütün canavarlara öğretilir. Bunlar, ‘dört ayak üstünde yürümeyeceksin’, ‘kan içmeyeceksin’, ‘et yemeyeceksin’ türünde, içlerindeki hayvanın ortaya çıkmasını engellemeye yönelik yasalardır. Bu yasalar, yaratıklara dini bir kitap gibi verilmiştir ve Dr. Moreau bir Tanrıymış gibi bu yaratıkların arasında dolaşır.

Öte yandan, Dr. Moreau’nun yaptığı bu deneyler hayvanlar için çok acı vericidir. Kitabın anlatıcısı olan Prendick bu seslerden duyduğu rahatsızlığı şöyle dile getirir.

Kendimi çılgınlıkların özellikle rahatsız edici olduğu bir durumda buldum ve öğleden sonra devam ederken çılgınlıkların derinliği ve yoğunluğu arttı. Önceleri acı veriyordu ama tekrar ve tekrar ortaya çıkmaları dengemi bozdu. Okuduğum Horatius kitabını bir kenara attım ve yumruklarımı sıkmaya, dudaklarımı ısırmaya ve odada volta atmaya başladım (Wells, 2019, sf. 52).

Dr. Moreau ise hayvanlara verdiği bu acı karşısında “Acı sadece bizi uyaran ve canlandıran içgüdüsel tıbbi bir danışmandır.” (Wells, 2019, sf. 103) diyerek acıyı küçümser. Canlıların

acı çekmesini önemsememektedir ve insanlaşmamış hayvanları başarısız deney olarak kabul ettiğinden onları ortadan kaldırmakta herhangi bir sorun görmez.

Kendini bir yaratıcı rolüne koyduğu için Dr. Moreau doğal evrim süreçlerini taklit ederek yapay bir evrim süreci yaratmaya çalışır, fakat hayvanlar bir süreliğine insan gibi davransalar da zamanla yeniden fiziksel ve zihinsel olarak eski hallerine dönerler. Son noktada, Dr. Moreau sadece deneylerinde başarısız olmamış aynı zamanda bu deneyler onun hayatına da mal olmuştur.

İnsanı insan yapan nedir? Yüzyıllarca hatta binyıllarca insan, dini düşüncenin de gözü ardı edilemeyecek etkisiyle, var olan en imtiyazlı varlık olarak kabul edilirken, Darwin'in evrim teorisi ile birlikte insan bir anda çok gelişmiş bir hayvan olarak değerlendirilmeye başlamıştır. İnsanı diğer canlılardan farklı kılan dirimsel-kalıtıl temeller bir yana konduğunda, insanı diğer hayvanlardan ayıran en çarpıcı unsurun sosyal yaşamaya bağlı olarak ortaya çıkan kültür olduğunu söylemek mümkündür. Kültürün bir numaralı taşıyıcısı ise dildir. İnsan dışındaki hayvanların iletişim kurabildiği konusunda bir şüphe yoktur ancak karmaşık düşünceleri dil yoluyla aktarabilen ve bunları çözebilen tek varlık insandır. Dil, yazı ve bunların mümkün kıldığı kültürel evrim insanları canlılar aleminin tepesine taşıyan icatlar olarak görülebilir. Dr. Moreau'nun hayvanları dışarıdan bir zorlamayla evrimleşmişler ve insan özellikleri kazanmaya başlamışlar ve konuşmayı öğrenen hayvanlar kendi gruplarını kurmuşlar, yani toplumsal bir yapı oluşturmuştur. Ancak romanda, yukarıdan bir dayatma olmadığında, yani kendi hallerine bırakıldıklarında, bu hayvan-insanların insanın geçtiği biyolojik ve kültürel evrim süreçlerinden geçmek yerine yeniden eski hallerine döndüklerini görüyoruz. Eğer hayvan-insanlar kendiliklerinden insaninkine benzer toplumsal-kültürel süreçlerden geçmiş olsalardı, o zaman onlara insanlara verilen türden hakların verilmesi bir zorunluluk olurdu ve üzerlerinde yürütülen deneyler de tartışma

konusu bile yapılmadan etik dışı olarak nitelendirilirdi. Diğer yandan, Dr. Moreau'nun hayvanlar üzerinde yaptığı türde deneylerin bugünün dünyasında yine hayvanlar üzerinde yapılması araştırmalara dair etik kodların açık bir ihlali olurdu, bırakın bu tür deneylerin insanlar üzerinde yapılmasını.

Tezin bundan sonraki bölümlerinde hem Dr. Frankenstein'ın ve Dr. Moreau'nun hem kendi yaşamlarını biçimlendiren hem de potansiyel olarak tüm insanlık üzerinde etkisi olabilecek bu emellerini değerlendirmek ve bu karakterlerin bir ahlaki portresini ortaya çıkarmak üzere yaygın kabul gören etik kuramlarından 'erdem etiğine', 'sonuççu etiğe' ve 'deontolojik etiğe' başvuracağız. Birbirinden farklı bu etik yaklaşımlar, ilgili romanların ana karakterleri olarak belirlenmiş iki çılgın bilim insanını iyi-kötü karşıtlığının ötesinde değerlendirmemize, onları yansız bir biçimde etik bir zemine oturtmamıza olanak tanır. Bunu yapmak üzere öncelikle bu bilim insanların "iyi" ve "kötü" özelliklerini masaya yatırmak yararlı olacaktır.

4. ETİK

Edebiyatta çılgın bilim adamı arketipine örnek oluşturan karakterlerin toplumlarda yaygın kabul gören ahlaki anlayışla uyumsuz olabilecek türde eylemler gerçekleştirmesi, ancak bu eylemlerin gerçek anlamda etik ihlaller olup olmadıkları ilginç ve bir o kadar da önemli bir tartışmanın merkezinde yer alır. Eylemlerin kategorik olarak doğru olduklarının veya olmadıklarının söylenmesinin mümkün olup olmadığı veya duruma göre mi değerlendirilmeleri gerektiği türünden sorular kolay yanıtlanabilir sorular değildir. İnsan ve toplum söz konusu olduğunda eylemleri değerlendirmek büyük zorluklar taşır. Kişinin yetiştiği aile, ortamlar, aldığı eğitim, ekonomik durumu gibi faktörler davranışlarında ve eylemlerinde rol oynayabilir ama bunlardan yola çıkarak kesin ahlaki öngörülerde bulunmak da bir o derece zordur. Nerede, hangi koşullarda yetişirlerse yetişsinler insanlar farklı ahlaki değerlere sahip olabilirler ve bu değerler davranışlarını ve eylemlerinin niteliğini belirlemede bir rol oynar. Ahlaki değerlerin etik temellerinin ne olduğuna ilişkin tartışma ve bunların kaynakları üzerine aşağıda değineceğiz.

Ahlak bilimi anlamına gelen *ethos* sözcüğünden türeyen, ahlak yasalarını oluşturan ve aynı zamanda bu ahlak yasalarından gelen *etik* kavramı, aynen çılgın bilim adamı arketipi için iddia ettiğimiz gibi Antik Yunan devrine dayandırılabilir.

Antik Yunan filozofları, düşünce okullarında yaşam ve evren gibi konularda sahip oldukları tüm bilgileri birleştirerek “etik, mantık, biyoloji, sanatın doğası, güzelliğin doğası ve özellikle politika bilimi de dahil olmak üzere ellerindeki her aracı ve disiplini kullandılar.” (Boone, 2020, sf. 11) Etik konusunun çerçevesini oluşturan filozof M.Ö. 470-399 tarihleri arasında yaşamış olan Sokrat’tır. Sokrat, bir bakıma halihazırda toplumda var olan ahlaki kuralları akademik bir seviyeye taşımıştır. Eleştirel düşüncüyü savunmuştur.

Ardından öğrencisi Platon, Akademi'yi kurarak mutlu yaşamın nasıl sürdürüleceğini araştıran formlar teorisini ortaya atmıştır. Platon'un öğrencisi olan Aristoteles ise tümeller ile ilgili teoriler ortaya atmıştır ve bu üçü Batı felsefi kanonunu yaratmıştır. He ne kadar Sokrat ve Platon etik araştırmaları yapmışlarsa da çalışmalarını isimlendirmemişlerdir. Etik sözcüğünün tanımını yapan ilk filozof Aristoteles'dir. Batı felsefi kanonu içinde yer alan etik, insanın neden ve nasıl erdemli şekilde davranması gerektiğini belirlemeye çalışır.

Yukarıda adı anılan filozoflar etiğin gerekliliği konusunda birkaç farklı neden saptamıştır. Yaşam karmaşıktır ve etik, toplumsal yaşama uygun düşecek davranışları belirlemede olumlu bir rol oynar. Kişiler başkalarına iyi davrandıklarına iyilik göreceklarını düşünebilir ve bu düşünceler davranışlarını etkileyebilir. Toplumsal alanda kabul görmüş pek çok davranışın toplumun hayrına olmak gibi bir eğilim sergilediği kabulüyle bunların bir soyutlamasının ahlaki kuralları belirlediği söylenebilir. Diğer yandan, ahlaki kuralların belirlenmesinde dini işaretleri takip etmenin önemli olduğunu düşünenler de vardır. Bu kişilere göre iyi davranışlar kutsal metinlerden çıkarılabilir. Tanrılar yanılmazlar ve etik dedikleri davranışlar etikdir. Bir başka düşünceye göre ise insanlar özde iyi oldukları için etik davranışlarda bulunur, dolayısıyla etik kurallar insana dayanarak belirlenebilir.

Etik kavramı henüz yeni ortaya çıkmışken bile filozoflar arasında neyin doğru olduğuna dair anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Fakat her bir filozof bir öncekinin düşüncelerinin üzerine koyarak ve/ya onlara farklı gerekçelerle karşı çıkarak üç ana başlık altında toplanabilecek, birbirinden farklı etik kuramlar ortaya koymuşlardır. Bunlar 'görev etiği' diye bilinen Deontoloji, Sonuççuluk ya da Sonuççu Etik ve Erdem Etiğidir.

Antik Yunan döneminde ilk ortaya çıkan erdem etiğidir. Moore'a göre "Erdem etiği, etiğin eylemler ya da sonuçlarıyla değil, failleriyle ilgili olduğu düşüncesidir. Bu faillerin ahlaklı davranmaları ve iyi bir karaktere sahip olmaları için, erdemler denilen olumlu

karakter özelliklerine sahip olmaları gerekir.” (Etik 101, sf. 28) şeklinde tanımlamıştır. Erdem etiği fail merkezlidir ve failleri adil eylemlerden oluşan bir kod yönlendirir. Bu kod, yani erdemler, bireye yüklenen düşüncelerdir ve aşağıda kısaca sözünü edeceğimiz erdem etiğinin alt türlerinde erdemleri belirleyen düşünceler farklı kaynaklardan gelebilir.

Erdem etiğinin ana iddialarından birisine göre mükemmel karaktere sahip olmakla mükemmel davranışlarda bulunmak arasında bir paralellik vardır; erdemli birey iyi ve doğru eylemleri sergileme eğilimindeki kişidir.

Bu etik teorisi alt dallara ayrılır. Bunlar dine yaslanan yani tanrının iyi dediğini iyi, kötü dediğini kötü kabul eden ilahi buyruk teorisi, insan doğası ile iyiliği bir gören doğal hukuk etiği, ahlakın kültürden kültüre değiştiğini söyleyen ve bilim ve tarihten beslenen relativizm ve iyi ahlaki değerleri nesnel olarak ele alan ahlaki realizm. (Boone, 2020)

Erdem etiğinin bu alt türleri faili merkeze koyduğu gerekçesiyle diğer etik teorilerini destekleyenler tarafından eleştirilmektedir. Önemli eleştirilerden birisi erdemlerin evrensel ya da mutlak olmadığı ve kültürden kültüre değişiklik gösterdiği iddiasını kapsar. Erdemler bir insanın henüz gerçekleşmemiş tüm düşünce ve eylemlerini belirleyen unsur olduğundan, bir kişinin iyi niyetle yapmayı düşündüğü eylem başka bir kişi tarafından kötü bulunabilir.

Bir diğer etik teorisi olan Sonuççuluk, bir kişinin bir eylemi üzerindeki etik odağının, o kişinin yaptığı eylemin sonuçlarına dayandığına ilişkin bir teoridir. Yani yapılan bir eylem insan ve/ya hayvanların iyiliği ile sonuçlanıyorsa, yapan kişiye ya da eylemin yapılma niyetine bakılmaksızın bu eylem etikdir. Ahlak ya da ahlaki davranışlar dünyayı daha iyi bir yer haline getirmeye odaklanmalıdır ya da şahsi durumlarda mutluluk değerli ise yapılan eylemin mutluluğa ulaştırması akla uygun olan yoldur. Sonuççu düşünce tarzının destekçilerinin kullandığı argümanlardan birisi de çok basit bir mantığa oturmuş olmasıdır.

Sonuç her zaman niyetten daha önemlidir. Kötü bir eylem eğer iyi bir sonuç ortaya çıkarıyorsa etikdir. Jeremy Bentham, John Stuart Mill sonuç etiği filozoflarıdır.

Sonuççu etik teorisinin de alt türleri olduğundan söz edilebilir. Bunlar arasında en bilineni olan faydacılıkta (utilitarianism) hazzı en üst noktaya çıkarmak önemlidir. Haz vermeyen ve haz veren iki eylem arasında haz veren, haz veren iki eylem arasında da en çok hazzı veren eylem etik olandır. Kural Sonuççuluğu adıyla anılan bir diğer tür sonuççuluk anlayışında, faydacılığa yasal sistemde eklenir. İyi sonuç veren eylem toplum tarafından ahlaki bir hakikat kabul edilir. Eylem sonuççuluğu diye bilinen diğer bir alt türün ise yukarıda anılanlardan daha teorik eğilimli olduğu söylenebilir. Bu anlayışta bir failin herhangi bir eyleminin, yapmak zorunda olduğu başka bir eylemden daha çok mutluluk getirdiği durumda doğru olduğu kabul edilir. Diğerkamlılıkta (altruizm) ise sonuçların, failin değil, çoğunluğun mutluluğu için olduğu bir anlayış savunulur. Bu durumda failin ilgili eylemlerden zarar görmesi olasıdır.

Sonuççuluğa getirilen eleştiriler arasında bu yaklaşımın çok idealist olması ve bireysel bakış açısını ortadan kaldırması öne çıkar. Kişisel haklar ve adalet birinci derecede önemli değildir. Eylemlere çok sınırlı bir açıdan bakılır. Kimse önceden hangi eylemlerinin iyi sonuç vereceğini ve iyi sonuç verirse de bunların ne tür iyi sonuçlar olacağını bilemeyeceğinden, sonuççu anlayış sadece eylem gerçekleştikten sonra kullanılabilir.

Kısaca değineceğimiz üçüncü etik teorisi olan Deontoloji'nin kelime anlamı Yunanca 'deon' köküne dayanır ve 'deon' ödev anlamına gelir. Deontoloji ise ahlakın ödevler üzerinde kurulduğunu savunur çünkü insanlar bir sistemin parçasıdır ve sistemin işlemesi için insanların kendilerine 'yüklenen' ödevleri yerine getirmesi gerekir.

Deontoloji bir bakıma sonuççuluğun tam tersi diyebileceğimiz bir anlayışı temsil eder, çünkü sonuçlar yerine bizzat eylemi merkeze koyar. İnsanlar ahlaki açıdan doğru olan eylemi yaptıkları müddetçe, bu eylemin sonuçları kötülük ya da mutsuzluk doğursa bile yaptıkları iş ahlaki olacağı için elleri temiz kalır. Ahlaki sorumluluk faile değil, evrene aittir. Örneğin istismar edilen bir çocuk bir akrabasına sığınsa akrabasının çocuğu geri vermesi aslen iyi bir davranış olduğundan etikdir. Aynı şekilde birisi, başka birinin köpeğini çalsa ve bu köpeğe eski sahibinden daha iyi baksa bile bu etik bir davranış olmaz çünkü hırsızlık özünde kötüdür. Bu yönüyle deontoloji erdem etiğinden de ayrılır çünkü erdem etiğinden hem daha katıdır hem de eylemlerin sonuçlarıyla ilgilenmez.

Deontolojik etiği savunan en önemli filozoflardan birisi olan Immanuel Kant'ın deontoloji teorisi için Boone “ilahi kurallardan, kilise yasaklarından ya da maksimlerden bir tür evrensel ya da yaygın olarak kabul edilen ahlaki bir kod türetmek yerine, insanlığın akıl yürütme becerisi hakkında kesin gerçekler olduğunu ve bunun da ‘deon’ veya ödev duygusundan kaynaklandığını ortaya koymaktadır” (Boone, 2020, sf. 83) der.

Bir eylem, sonucundan bağımsız olarak ele alınacaksa dinin işaret ettiği davranışların ahlaki davranışlar olarak kabul edileceği söylenebilir. Fakat dine inanmayan kişiler ya da topluluklar için iyi davranışları neyin belirleyeceğine dair bir sorun ortaya çıkar. Kant bu durumda insanların akıl yürütebildiği için doğru davranışları bulabileceklerini savunur. Ona göre düşünme yetimiz bizi dünyanın kralları yapmaktadır (Boone, 2020, sf. 94). Kant “Öyle eyle ki, eylemin maksimi tüm rasyonel varlıklar tarafından bir evrensel doğa yasası olarak kabul edilebilsin” demiştir. (Kant, 1785.) Ancak birçok düşünür Kant'ın insan tanımında sorun bulmaktadır. Bebekler, çocuklar, zihinsel engelli insanlar veya Alzheimer hastalığı olan kişiler düzgün düşünebilme yetisine sahip değildir. Hatta Peter Singer gibi düşünürler

hayvanların yeni doğan insanlardan daha mantıklı hareketler sergilediğinden bahseder. Bu nedenle Kant, insan tanımını yapmadığı için eleştirilere kapı açmıştır.

Yukarıda kısaca değindiğimiz üç ana akım etik teorisine ek olarak günümüz dünyasının konu ve sorunlarına yoğunlaşan daha spesifik etik anlayışlar da ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi olan ‘biyoetik’ tıp ve biyoloji başta olmak üzere birçok alandaki güncel gelişmelerin bir sonucu olarak yirminci yüzyılın başlarında Fritz Jahr tarafından canlıların haklarını gözetmek, pratik uygulamaları etik boyutta ele almak için insan merkezli olmayan, canlı merkezli bir anlayışın geliştirilmesi için ortaya atılmıştır. Diğer önemli bir figür olarak anılan Van Ransselaer Potter ise biyoloji ile değer birlikteliğinin insanın geleceği açısından önemini vurgulamış ve bu vurgu özellikle tıp ve sağlık alanında genel kabul görmüştür.

Bilimsel ve teknolojik yeniliklerin ortaya çıkma hızının artmasıyla Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya gibi gelişmiş ülkelerdeki bilimsel gelişmelerin, örneğin genetik alanındaki çalışmaların kısıtlama olmadan insanlığı doğrudan etkileyecek teknolojik alanlara aktarılması, hayvanların deneylerde kullanılması gibi konular biyoetiğin konuları arasında yer alır. Günümüzde ‘canlı’ kavramını yeniden tanımlanmaya ihtiyaç duyulmasının nedenlerinden birisi de biyoetiktir.

Fritz Jahr, insan zekasının canlılar arasında bir üstünlük olarak görülmemesini, bunun yerine fizyoloji ve biyoloji odaklı bir bakış açısı olması gerektiğini savunmuştur. ‘Gelişmiş’ hayvanlar ile insan arasındaki benzerliğe atıfta bulunup hayvanlar üzerindeki deneylere dikkat çekmiştir. Bu noktada, yukarıda altını çizdiğimiz Kant’ın ‘Koşulsuz Buyruk’ kavramının (“Öyle davran ki davranışın temelindeki ilke, tüm insanlar için geçerli olan evrensel bir ilke ya da yasa olsun”) dikte ettiği anlayıştan faydalanılmıştır. Jahr bu buyruğu bütün canlıları kapsayacak şekilde genişletmiştir ve bunu savunmak üzere insan ve hayvan psikolojisi üzerine yapılan araştırmaların sonuçlarını kendine referans almıştır.

Kant'ın insan onuru kavramının bütün canlılara uygulanmasıyla bir anlamda kültürel ve etik yaklaşımların yol haritasının çizilmesine öncülük etmiştir (Boone, 2020).

Bu bölümde son olarak şu konuya değinmek istiyoruz. Etik görüşlerin yukarıda kısaca açıklanan, temelde mantığa dayalı yönlerinin yanı sıra, hikayeler de etik çalışmalarda önemli bir yere sahip olmuştur. Örneğin Aristoteles, iyi bir dramanın hayata dair büyük dersler verebileceği görüşündeydi fakat daha sonraki filozoflar duyguların ve duygulara hitap eden öykülerin önemsiz olduğunu ve tartışmalara dahil edilmelerinin işlevsel olmayacağını söylemiştir. Modern dönemde ve özellikle de yirminci yüzyılın ikinci yarısında nöroloji ve nörobilimdeki gelişmeleri de yakından takip eden yeni filozoflar duyguların da önemli olduğunu vurgulamaya başlamıştır. Amerikalı filozof Martha Nussbaum, duyguların da etik tartışmalarda kendilerine yer edinmeleri gerektiğini savunarak iki noktayı vurgulamaktadır. Bunlardan ilkinde göre, özellikle duyguların 'makul' oldukları durumda tartışmalara dahil edilmesinin yerinde olacağı ve ikincisine göre de duyguların araştırmanın en iyi yollarından birinin kurgusal metinlere yoğunlaşmak olacağıdır. İnsan duygularının en yoğun ve biçimde yansıtıldığı yerler anlatılardır ve eğer duygularla etik değerler, davranışlar ve eylemler arasındaki ilişki üzerine düşünülecekse anlatılar, öyküler en değerli kaynakları sunarlar.

Bir sonraki bölümde Dr. Frankenstein ve Dr. Moreau'nun adası romanlarını yukarıda özetlediğimiz etik anlayışlar çerçevesinde ele alacağız.

5. EDEBİYAT VE ETİK

Bu bölümde Frankenstein ya da Modern Prometheus ve Dr. Moreau'nun adası romanları teker teker sonuççu etik, deontolojik etik ve erdem etiği çerçevesinde ele alınacaktır.

5.1. Sonuççu Etik çerçevesinden Frankenstein ve Dr. Moreau'nun Adası Romanları

5.1.1 Frankenstein ya da Modern Prometheus

Dr. Frankenstein karakterini ele alırken iyilik ve kötülük konusunda orta çağ Yahudi folkloruna başvurabiliriz. Bu folklorlarda 'golem' adı verilen bir varlığa yer verilir. Bir golem yine insanlar tarafından kilden yapılır ve insan yapıcılarına hizmet etmekle yükümlüdür. Ağzına ya da yüzüne kutsal harfler yazılarak hayata getirilir. Tanrı nasıl insanları yaratmışsa insanlar da golemleri yaratmış olur ve bir nevi Tanrının yerine geçerler. Bu golemlere verilen görevler ahlaki ve erdemli görevlerdir. Nihayetinde bu efsaneler insanın Tanrıyla çatışması olarak görülmeye başladığı için görevleri sona erdiğinde yaşam bu golemlerden alınır ve bu bir nevi insanın sınırlarını gösterir; yani, insanlar Tanrı kadar sınırsız bir güce sahip değildir.

En bilinen golem hikayelerinden birisi Haham Judah Loew'ün hikayesidir. Loew, kendilerine sürekli saldıran Hristiyanlara karşı savunabilmeleri için Yahudilere Joseph adında bir golem yapar. Joseph hem bekçilik yapmak hem de mahalleliye yardım etmekle görevlendirildiyse de yalnızca Tanrı'nın adı yazılı olan bir kağıt ağzına konduğunda hayata gelmektedir. Bir gün Loew bu kağıdı Joseph'in ağzında unutur ve golem çılgına dönerek insanlara saldırır. Alternatif sonlardan birinde Loew golemin ağzındaki kağıdı almayı başarır. Bir diğerinde ise golem, Loew'i, yani yaratıcısını öldürür, insanın hayat yaratma çabalarının karşılığında mit ve hikayelerde birçok kez gördüğümüz gibi.

Golemlerin bir benzeri olan ‘homunkülüs’ kavramı M.S. 250’li yıllarda Roma’da ortaya çıkmıştır. Orta Çağ’da yine simyacılar tarafından yapay yollarla bir homunkülüs yaratılmaya çalışılmıştır. Bunların çoğu erkektir; kadını saf dışı bırakılmış, insan (daha doğrusu, *insansı* varlıklar) yaratma çabası sadece erkeklerin egemenlik alanındaki bir etkinlik olmuştur.

Simyacıardan sonraki döneme denk geldiğini söyleyebileceğimiz Dr. Frankenstein romanında da ‘bilim insanları’ kendilerinden öncekilerin yolundan gitmiştir. Dr. Frankenstein kurgusal olarak da olsa başarılı olmuştur çünkü Frankenstein’in canavarının yaratılması işi ‘bilimsel anlamda’ o ana dek imkânsız olduğuna inanılmış bir şeyi başarmıştır. Dr. Frankenstein, hocalarının kendisini bilime yönlendirmesi nedeniyle modern bilim dersleri olsa da eskinin simya anlayışı ve pratiğini bir kenara koyamaz çünkü amacı hayatın sırlarını çözmektir ve bunu modern bilimin katı ve gizemleri devre dışı bırakan yaklaşımıyla yapamayacağını düşünür. Bu hedefine ulaşmak için cansızlıktan canlılık yaratmaya, yaşayan bir varlık yaratmaya karar verir ve bunda da başarı sağlar.

Bir bilim insanının cansız bir varlığa hayat vermesini, eylemin sonucu üzerinden ele alacak olursak, hayatın sırlarını keşfetmenin ilke olarak tüm insanlığın yararına olacağını düşünmek için sebepler vardır. Victor Frankenstein da buna inanmaktadır. Hocasının, “Dahi adamların yaptıkları şeylerin, her ne kadar hatalı şekilde gösterilirse gösterilsinler, sonunda insanlığın somut yararına dönüşmekte başarısızlığa uğradığı neredeyse hiç görülmemiştir.” sözleri, onu canavarını yapma konusunda cesaretlenmiştir (Shelley, 2020, sf. 64). Bununla beraber zaten Aydınlanma Çağında doğa yorumlarının giderek değişmesiyle birlikte ‘bilim’ terimi daha çok doğa öğelerini, bunların bileşenlerini ve çevreye dair bilgileri öğrenme süreci olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bir eylemin “niçin” yapıldığına dair sorgulamayı

ele aldığımızda, Victor Frankenstein'ın merakıyla ilerleyen bu sürecin sonucunda doğanın sırlarını öğrenmek için canavarını yarattığını söyleyebiliriz.

Sonuççu etiğin ana fikrini faydacılık oluşturur. Faydacılığa göre eğer bir insan eylemi dünyadaki mutluluğu arttırabilecekse ve insanlığın iyiliği için yapılıyorsa yapılması gerekir, hatta bunun bir yükümlülük olduğu iddia edilir (Boone, 2020). Faydacılık hakkında en geniş kapsamlı düşünceleri sunan İngiliz filozof Jeremy Bentham'a göre mutluluk arayışı, faydacılığı sonuççuluk içinde yer alan diğer teorilerden ayırır. Bentham, 1789 tarihli *Ahlak ve Yasama ilkelerine Giriş* kitabında 'iyi' ve 'kötü'nün insanın ulaşacağı haz, mutluluk ve fayda ile acı ve ızdırap ile mücadele ölçüsüne göre sınıflandırılması gerektiğini belirtmiştir (Bentham, 1789). Ancak bu durum kişiyi bir ikileme yüz yüze bırakacağı için son noktada akıl yürütülmesinin bir zorunluluk olduğunu söylemiştir. Örneğin, eğer birinin başkasına yönelttiği davranıştan aldığı haz karşısındaki kişinin aldığı hazdan düşükse, kişi bunu kötü bir davranış olarak yorumlamalıdır. Aynı şekilde burada alınan haz yani mutluluk “yine o eylemin yol açmış olabileceği acı ya da ıstırap düşüldükten sonraki net mutluluktur; ve en büyük oranda mutluluk sağlama unvanı için yarışan iki farklı eylem berabere kalırsa, biri de öteki de doğrudur.” (Singer, 2015, sf. 21)

Bentham'ın faydacılık anlayışı bağlamında Victor Frankenstein'ın deneyinin iyi mi yoksa kötü mü olduğu üzerine düşünelim. Bentham'ın dediği gibi bir eylem eğer dünyanın iyiliği ya da mutluluğu için yapılabilirse, yapılmalıdır. Ölümü anlayıp onu engellemeye çalışmak ya da ölen birini tekrar hayata getirmek, özellikle kayıplar yaşamış kişilerin iyiliği ve mutluluğu için ve bu kişilerin acılarının dindirilebilmesi için yapılması gereken bir eylemdir denebilir ama şu da bir gerçektir ki bu tür bir eylem dünyanın işleyişini ve insanlık durumunu kökten değiştirmek gibi oldukça radikal bir durumla sonuçlanır. Diğer bir deyişle, 'iyi' ve 'kötü' değerlendirmesinin ilk başta görünenden çok daha karmaşık bir düşünsel

zemine oturtulması gerektiği açıktır. Tam da bu yüzden Dr. Frankenstein'ın deneyinin sonuçlarının, yukarıda yaptığımız ilkçil yorumun aksine, mutluluktan çok acı getirdiğini görürüz.

Örneğin, Dr. Frankenstein'ın deneyleri her şeyden önce bizzat kendi sağlığını etkilemiştir.

... Neredeyse iki yıl yalnızca cansız bir bedene hayat vermek amacıyla çok çalışmışım. Bunun için kendimi her şeyden mahrum bırakmış ve sağlığımdan olmuşum. Bunu, tevazuyu çok aşan bir hevesle arzulamışım ama bitirdiğimde, düşün güzelliği kaybolup gitmiş ve soluksuz bir dehşet ile iğrenme duygusu doldurmuştu yüreğimi. (Shelley, 2020, sf. 74)

Victor Frankenstein'ın kendi ağzından duyduğumuz yukarıdaki dizelerden de anlaşılacağı gibi, çılgın bilim insanı arketipiyle uyumlu olacak şekilde, Frankenstein erişmek istediği hedefi bir takıntı haline getirip sağlığından olmuştur. Sonra da yarattığı canavara iğrenerek bakmış ve yaptığından pişmanlık duymuştur. Bu iğrenme hali ve uzun süreli olarak takıntılı ve kontrolsüz bir biçimde çalışmış olması vücudunu güçsüz düşürmüş, yatağa düşmesine neden olmuştur. Bir süre sonra kendine geldiğinde canavarı bulamamış ve onu unutmayı tercih etmiştir.

Bu yaptığı, canavarın da bir yol göstericisinin kalmamasına ve gittiği yerlerden dışlanıp acı çekmesine neden olur. Canavar, ilk gördüğü insanların kendisine zarar vermesi nedeniyle “Kahrolası, kahrolası yaratıcı! Ben niye yaşadım? [...] Öfke ve öç düşünceleriyle iç içeydim. Keyifle kulübeyi yok edebilir ve onların çılgınlıkları ve acılarıyla kendimi doyurabilirdim.” (Shelley, 2020, sf. 158) diyerek kötülüğe ilk adımını atmıştır. Deney, daha en başında iyilik ve mutluluk getirmek yerine acı ve ızdırap getirmiştir ama acılar burada

sona ermez. Canavar, Frankenstein'ın yakınlarına da zarar vermeye başlar. Kardeşini öldürmesinin ardından Frankenstein pişmanlığını “Hayat bulduğu gecenin üzerinden neredeyse iki yıl geçmişti ve bu, onun ilk suçu muydu acaba? Ne yazık ki dünyaya zevki katliam ve acı olan bir ucube salmışım; kardeşimi öldürmemiş miydi?” (Shelley, 202, sf. 95) sözleriyle bir kez daha dile getirir.

Sonuççuluğun ve/ya faydacılığın çerçevesinden değerlendirdiğimizde, Dr. Frankenstein'ın eylemlerinin ortaya çıkardığı sonuçların insanlara iyilik ve mutluluk getirmediği ve insanlığa dönük büyükçül yararlar da sağlamadığı söylenebilir. Anımsanacağı gibi, sonuççulukta eylemlerin hangi niyetle yapıldıklarından çok iyilik-mutluluk-yarar getirip getirmediğine bakılır. Frankenstein'ın eylemleri, asıl niyeti ne olursa olsun, olumlu sonuçlar doğurmamıştır ve bu açıdan sonuççu anlayışta etik olarak değerlendirilemez.

Bu noktada Frankenstein'ın eylemlerinin bir tek şu tür bir yararından söz edilebilir, ki bu da aslında kitabın alt başlığında kendine yer bulan Prometheus figürüne yapılan atıf ile ilgilidir. Dr. Frankenstein, yaratım sürecinde bir bilim insanı meşakkatiyle çalışmış ve tüm ‘kötü’ sonuç olasılıklarını bir kenara koyarak bir bilimsel ilerleme kaydetmiştir; cansızlıktan canlılık yaratmıştır. Yine sonuççuluk çerçevesinden bunun uzun vadede insanlık için ‘iyilik’ ve ‘mutluluk’ kaynağı olabileceği iddia edilebilir, her ne kadar deneyin ilk sonuçları kısa vadede acı ve keder getirdiyse de. Aynı etik anlayışın birden fazla yoruma yol açması şaşırtıcı gelmemelidir, çünkü her zaman olduğu gibi analiz, son kertede neye odaklanıldığına, hangi boyutun merkeze koyulduğuna bağlı olarak değişim gösterebilir.

5.1.2 Dr. Moreau'nun Adası

Dr. Moreau da aynı şekilde Dr. Frankenstein gibi tartışmalı deneyler yapan bir figürdür ama Dr. Frankenstein'dan farklı olarak o eğitimi gereği bir bilim insanıdır ama bilime ters düşen düşünceleri sebebiyle bilim camiasından uzaklaşmıştır. Deneylerini bir adada gerçekleştiriyor olması bir tesadüf değildir; insanlıktan uzak bir adada olmak onu bilime ve bilim insanlarına karşı sorumluluk duyma zorunluluğundan uzaklaştırabilmiştir.

Dr. Moreau'nun adasında hayvanlar üzerinde yaptığı deneyler hayvanları insana dönüştürmeyi amaçlamaktadır ve Dr. Moreau bunu gerçekleştirerek hem bilimde çığır açmak hem de bu buluşun beraberinde getireceği sayısız olasılığı insanlığın gündemine sokmak hedefindedir. Bunun özünde onurlu bir hedef olduğu söylenebilirse de Dr. Moreau'nun bilim dünyasından atılmasına da neden olan hırsı, bu hedefe ulaşmak üzere etik sınırları ihlal etme konusundaki rahatlığını açıklayabilir niteliktedir. Moreau yaptığı deneylerin sonucunun iyi olacağı kabulüyle, yani bir tür sonuççu anlayışla yaptıklarının etik dışı olduğunu düşünmez. Düşüncelerini kitabın baş karakteri Edward Prendick'e şu şekilde açıklar:

Kendi adıma burada yaptığım şeylerin neden daha önce yapılmadığına şaşırıyorum. Elbette küçük çabalar gösterildi – ampütasyon, dil kesme, kesip çıkarmalar. Elbette şaşılığın cerrahiyle azaltılabileceğini biliyorsun değil mi? O halde kesip çıkarma konusunda her türden ikinci şansın var, pigment bozuklukları, cinsel istekte değişiklikler, yağ dokusunun salgılarında değişiklikler. Tüm bunları duyduğundan şüphem yok, değil mi? ... Ben sadece başlangıcım. Bunlar değişimin deneme vakaları. Cerrahi bundan daha iyilerini yapabilir. Yıkım ve değişim kadar bir birikim de söz konusu. Belki de burnun bozulduğu durumlarda başvuru olan yaygın cerrahi prosedürü duymuşsunuzdur: Alından bir deri parçası kesiliyor, burna

yerleştiriliyor ve böylece yeni yerinde iyileşiyor. Bu türde benzer bir aşılama hayvanın kendisinde de mümkün. Bir başka hayvandan yeni alınmış materyalin aşılama da mümkün... (Wells, 2019, sf. 98-99)

Yukarıdaki alıntıdan hareketle *Dr. Moreau'nun Adası* romanıyla *Frankenstein* romanı arasındaki önemli bir farkı not etmek gerekmektedir. Dr. Frankenstein cansız insan parçalarından canlılık yaratma hedefindeyken Dr. Moreau insan dışındaki canlı varlıkları farklı bir canlı türüne dönüştürme kaygısındadır. Bu, Dr. Frankenstein'in en azından deney sürecinde herhangi bir canlıya zarar vermediği biçiminde yorumlanabilir; acı ve mutsuzluk Dr. Frankenstein'in deneyi canlılığı yarattığında ortaya çıkmıştır. Dr. Moreau'nun deneyleri ise canlılar üzerine yapıldığından baştan sona acı vermektedir ve bu açıdan Dr. Frankenstein'in deneylerinden farklı ele alınmalıdır. Açmak gerekirse, etik teorilerin sadece insanların iyiliğiyle, mutluluğuyla ve/ya acı çekip çekmediğiyle ilgilenmediğini, kapsamlarına tüm canlıları almak zorunda olduklarını kabul edersek Dr. Moreau'nun deneylerine başka biçimlerde bakmamız gerekir.

Hayvan hakları göreceli olarak yeni bir konudur ve deneyler için kullanılan hayvanların hakları sıklıkla göz ardı edilmektedir. Avustralyalı filozof ve hayvan hakları savunucusu Peter Singer pek çok hassas meselenin ele alınışında olduğu gibi hayvanlar üzerindeki deneylere ilişkin düşüncelerin de insanın üstünlüğü inancına dayandırıldığını ileri sürer. İnsanların çıkarları hayvan haklarından her zaman daha önde gelmelidir düşüncesi maalesef çok yaygındır. Bu düşünceyi, Avrupa ve Amerikalı beyazların Afrika kökenli siyahilere bakışıyla paralel olarak görebiliriz. Beyaz insanlar kendilerini renkli insanlardan daha üstün görmüşler ve yine bu düşüncenin bir sonucu olarak kendi çıkarlarının renkli insanların çıkarlarından önde olduğunu savunmuşlardır. Oysaki felsefenin 'çıkarların eşit

gözetilmesi' ilkesinin tüm insanları olduğu gibi insan dışındaki canlıları da kapsaması gerekir.

Köleliğin yaygın olduğu ve normal kabul edildiği bir zamanda yararcılığın kurucusu Jeremy Bentham şu şekilde bir görüş bildirmiştir:

Belki gün gelecek, diğer hayvanlar alemi, kendilerinden sırf zorbalık yoluyla esirgenmiş haklarını elde edebilecekler. Fransızlar, bir insanın derisinin siyah olmasının, zalimin kaprisine terk edilmesi için bir sebep olmadığını çoktan keşfetmiş durumdadır. Bacak sayısının, derideki tüy yapısının ya da kuyruk sokumu kemiğinin nerede bittiğinin, duyarlı bir varlığın aynı kadere terk edilmesi için eşit derecede yetersiz sebepler olduğu bir gün tanınır hale gelebilir. Aşılabilir çizgiyi başka ne ortaya çıkarmalıdır? Akıl melekesi mi, ya da belki de diskur melekesi mi? Fakat ergin bir at ya da köpek, bir günlük ya da bir haftalık, hatta bir aylık bebekle kıyaslanamayacak kadar daha hoşsohbet olmasının yanı sıra daha akılcıdır da. Ama başka türlü olduklarını farz etsek bile, bu ne işe yarardı? Asıl soru, 'Akıl yürütebiliyorlar mı?' ya da 'Konuşabiliyorlar mı?' değil, 'Acı hissedebiliyorlar mı?' olmalıdır. (Bentham, 1789)

Burada yine faydacılığın getirdiği acı ve zevk karşıtlığının canlı türlerinin eşitliği tartışmasında ortaya çıktığını görebiliyoruz. Önemli olan bir canlının akıl yürütüp yürütemiyor olması değil, acı çekip çekmiyor olmasıdır. Dr. Moreau'nun deneylerinde kullandığı hayvanlara ne kadar çok acı çektiği romanda sıklıkla vurgulanmıştır. Prendick hayvanlara verdiği acıları görerek Moreau'nun motivasyonlarını sorgulamış, onu eleştirmiştir:

‘Ama’ dedim, ‘hala anlamıyorum. Bütün bu acıyı yaratmanızı nasıl açıklıyorsunuz? Canlı deneyleri bana makul gösterecek tek bir tür uygulama -’

‘Kesinlikle’ dedi. ‘Ama anlıyorsun ya ben farklıyım. Farklı zeminlerdeyiz. Sen materyalistisin.’ (Wells, 2019, sf. 102)

Moreau, Prendick’e ‘materyalist’ olduğunu söyleyerek aslında onun fiziksel dünyanın sınırlılıklarına tabi olduğunu, kendisinin ise fiziksel dünyanın ötesine geçecek buluşların peşinde olduğundan aslında fiziksel dünyanın dikte ettiği sınırlılıklara tabi olmadığını sezdirmektedir. Yani, hayvanlara verdiği acı, onlara yaptığı kötülük, ‘büyük hedefleri’ düşünüldüğünde Dr. Moreau’ya göre küçük ayrıntılardır. Anlıyoruz ki, Moreau’ya göre, bilimin hedefleri söz konusu olduğunda etik kaygılar, sınırlılıklar gözetilmese de olur. Bunun bile Dr. Moreau’yu çılgın bilim adamı arketipi profiline yerleştirmek için yeterli olacağı söylenebilir. Sadece günümüz dünyasında değil, bu romanı 19. yüzyılın sonlarında kaleme alan H.G.Wells’in zamanında bile etik kaygılardan ve sınırlılıklardan tümüyle soyutlanmış bir etkinliğin bilim diye adlandırılması mümkün olmazdı. Bu açıdan, her ne kadar yaptığının bilim olduğunu iddia etse de Dr. Moreau’nun yaptıkları, sonuçları belli olmayan bir deneyde canlılara işkence yapmak ve acı çektirmekten başka bir şey değildir. Oysaki bilimsel deneyler, günlük yaşamda (aslında yanlış biçimde) ‘deney’ diye adlandırılan etkinliklerden sonuçlarının öngörülebilirliği bakımından ayrılır; gerçekte, sonuçları öngörülemeyen etkinliklerin bilimsel bir nitelik taşıdığı söylenemez. Prendick hayvanların duyduğu acı nedeniyle bu yapılan deneylerin yanlış olduğunu söylerken Moreau acıyla ilgilenmediği için yaptığında etik dışı bir şeyin olduğunu düşünmemektedir. Hatta konuşmasının devamında bir adım daha ileri giderek “Bugüne kadar bu meselenin etik yönünde hiç sorun yaşamadım. Doğa bilimleri insanı en azından doğanın kendisi kadar merhametsiz yapar.” (Wells, 2019, sf. 105) diyerek açıkça bilimin etik kodlarla

sınırlanmasına gerek olmadığını iddia etmiş ve bunu da doğanın kendi süreçlerinin ‘acımasızlığı’ üzerinden gerekçelendirmiştir. Yani, bir bakıma, doğanın dönüşümleri acımasızlık içeriyorsa, insanın dönüştürme çabaları da acımasızlık içerebilir. Sorun şu ki, doğanın dönüşümleri (biyolojik evrene odaklanırsak dönüşümü evrimle sınırlayabiliriz) bilinçli eylemler sonucunda ortaya çıkmaz. Diğer yandan, insan eylemleri bilinçlidir. Tam da bu yüzden ikincisinin etik sınırlılıklara tabi olduğunu söylüyoruz. İnsanlar sadece bilinçli olarak gerçekleştirdikleri eylemler için sorumlu tutulabilirler. Hukuktaki ceza-i ehliyet kavramının arkasında yatan da bu ilkedir.

Dr. Moreau ve Victor Frankenstein karakterleri arasında başka önemli farklar da vardır. Dr. Frankenstein doğanın sınırlarını aşmak isterken amacı önemli gördüğü fizikçi ve Katolik din bilimci Heinrich Cornelius Agrippa, papaz ve filozof St. Albertus Magnus ve bir fizikçi ve simyacı olan Paracelcus’un seviyesine çıkmaktır. Yapmak istediğinin tanrıya bir meydan okuma ya da tanrılaşma çabası olduğunu söylemek için neden yoktur fakat istemsizce bir yaratıcı rolüne bürünür ve yarattığı şeyin ‘iğrençliği’ nedeniyle yarattığı canavarı ve yaratıcı rolünü reddederek laboratuvarından kaçar. Hatta canavara, canavarın talebiyle bir eş yaratacakken son anda bunun topluma verebileceği zararları düşünerek ikinci canavarını yok eder. Diğer yandan Dr. Moreau bu rolü kucaklar ve buna göre davranır. İnsanlaşmış hayvanlara verdiği kurallar şu şekildedir:

“Dört ayak üzerinde yürümeyeceksin; bu Yasa’dır. Biz insan değil miyiz? İçeceği emmeyeceksin; bu Yasa’dır. Biz insan değil miyiz? Balık veya et yemeyeceksin; bu Yasa’dır. Biz insan değil miyiz? Ağaç kabuklarını pençelemeyeceksin; bu Yasa’dır. Biz insan değil miyiz? Diğer insanları kovalamayacaksın; bu Yasa’dır. Biz insan değil miyiz?” (Wells, 2019, sf. 82)

Aynı zamanda kendini yüceltmek için hayvanlara başka bir inanç da aşlamıştır: “Onunki Acı Evi’dir. Onunki yapan eldir. Onunki yaralayan eldir. Onunki iyileştiren eldir.” (Wells, 2019, sf. 82) Acı evi aslında hayvanlar için cehennemdir. Hayvanların da insanlar gibi ilkel içgüdülerini takip edip Yasayı çiğnemelerini engellemek için korkunç bir yer olarak öğretilmiştir. Buraya gönderilen hayvanlar üzerinde yeniden acı verici deneyler yapılır ve hayvanlar acı çekmemek için Yasalara uymayı tercih eder. Ayrıca kendini hayvanların içgüdülerinden korumak için onları bir nevi hipnotize etmiştir. Romanın ana karakteri Prendick bunu şöyle anlatır: “Moreau ve kendisinin güvenliğinin bu canavarların sınırlı zihinsel kapasitesine bağlı olduğunu söyledi. Artan zekalarına ve hayvan içgüdülerinin yeniden uyanmasına rağmen Moreau tarafından zihinlerine yerleştirilen ve hayal güçlerini kesin olarak sınırlayan bazı sabit fikirlere sahiptiler.” (Wells, 2019, sf. 113). Prendick bile bu durumu içten içe eleştirir ve üzerinde deney yapılan canlılar insan olmasa da canlılara acı vermenin kötü bir şey olduğunu savunur, fakat Dr. Moreau’dan korktuğu için hiçbir şey yapmaz.

Dr. Moreau bu narsist kişiliği ile kime acı verilip kime acı verilmemesi gerektiğinde kendini bir karar mercisi olarak görmektedir. Her canlı acıyı aynı şekilde hissetmez. Bazı insanlar için, insanların acı çekeceklerinin farkında olmasının bu acıyı artıran bir etki olması nedeniyle acı duyacaklarından haberdar olmayan hayvanlar üzerinde deney yapılması insanlar üzerinde yapılmasından daha iyidir gibi bir düşünce olabilir. Felsefeci Peter Singer çıkarların eşit gözetilmesi ilkesine dayanarak bebeklerin ve zihinsel engelli insanların da aynı kategoriye gireceğini, yani onların da hayvanlar gibi acı duyacaklarından habersiz olacaklarını ve aynı mantıkla bebekler ve zihinsel engelli insanlar üzerinde daha az acı duyacakları için deney yapılabilir. Bu ne kadar kabul edilebilirse, hayvanlar üzerinde acı verecek deneylerin yapılması da aynı derecede kabul edilebilirdir.

Aynı zamanda hayvanlar üzerinde insanları anlamak amacıyla deneyler yapılması, bu hayvanların insanlara benzer olduğunun kabul edildiğini gösterir. Bir insanın stres durumunu ölçmek için bir sıçan ile deney yapıldığında bu sıçanın da insana benzer bir stres yaşayacağı anlaşılmalıdır.

Hayvanların bu derece acı çektirmenin ortaya çıkaracağı sonuç insanlığın faydasına olur diye düşünülebilir. Faydacılığın bakış açısından ele alırsak söz konusu deneylerin insanlara verdiği hazzın ölçüsünü kestirebilmemiz gerekir. Jeremy Bentham bir ölçüt getirdiyse de John Stuart Mill haz ve acının göreceli olduğunu söyleyerek önceki görüşü reddeder. Mill'in faydacılık görüşü bir amaç doğrultusunda haz aramayı öne çıkarır. Haz ve iyilik daha fazla iyiliğin ortaya çıkmasını sağlıyorsa yani bireysel olarak iyi hissetmenin ötesine geçerek bir amaç ile daha büyük bir kesimin iyiliği sağlanıyorsa anlamlıdır. Yani haz, dünyanın iyiliği ve mutluluğu ile alakalıdır. Dr. Moreau'nun deney yaptığı canlılara verdiği acı çok yüksektir ve Bentham'ın bireysel iyilik ölçütüne göre kusurludur. Dünyanın iyiliğini düşündüğü bir amaç için hareket ettiğini kabul etsek bile eylemlerinin sonucunda Mill'in faydacılık görüşüne göre de kimse haz almadığından ve aksine herkes acı çektiğinden Dr. Moreau'nun eylemlerinin etik değerlere aykırı olduğunu söyleyebiliriz.

Faydacılık ilkesini bir kenara bırakıp Fransız Filozof Auguste Comte'un kurucusu olduğu pozitivizm ilkesi açısından bakacak olursak yine farklı bir sonuca ulaşmamız mümkündür. Comte, insanların başkalarının iyiliği için hareket etmesi gerektiğine inanıyordu ve pozitivizmi bu doğrultuda kurmuştur. Bu ilkeye göre eylemlerin sonuçları tamamen başkalarının iyiliği içindir ve bireyin üzerindeki etkilerinden hiçbiri dikkate alınmaz. Dikkat edilirse bu düşünce ile daha önce kısaca değindiğimiz sonuççu etiğin alt türlerinden birisi olan diğerkam anlayış arasında paralellikler vardır. Doğal olarak bu yaklaşıma da eğer kendi mutluluğunu düşünmüyorsan neden başkası seni düşünsün veya

birisi gerçekten başkalarının mutluluğundan sorumlu olmalı mıdır türünde sorularla eleştiriler getirilmiştir.

Çılgın bilim insanı arketipini barındıran eserlerde çokça görüldüğü gibi, bu arketipe giren bilim insanları başkaları için çalışıyormuş gibi görünseler de takıntılı oldukları fikirleri hayata geçirme konusundaki önüne geçilemez istekleri aslında kendilerini de düşündüklerini, hatta belki de herkesten daha çok düşündüklerini sezdirir. Kendilerini adadıkları araştırmaları tüm dünyanın ve insanlığın iyiliği adına yapıyormuş gibi gösterilse de bu deneylere başlamalarının asıl nedeni egolarının dikte ettiklerini gerçekleştirmek ve insanlığın gözünde daha da 'yücelmektir'. Ancak son noktada Dr. Frankenstein canavarını yok sayarak kendi mutluluğu için başka bir varlığa acı çektirmiş, Dr. Moreau ise adasına getirttiği hayvanlara bir nevi işkence yapmıştır.

Her ne kadar alınan kararların ve/ya girilen eylemlerin sonuçlarına dair kimi öngörülerde bulunsalar da insanlar çoğu zaman hangi kararların veya hangi eylemlerin daha iyi, daha mutluluk verici, daha çok haz türetici sonuçlara yol açacağını bilemez. Victor Frankenstein başlangıçtaki iyi niyetli hedeflerinden büyük bir sapmayla çok yakın olduğu kişilere zarar verecek bir canavarı dünyaya salar ve sonunda canavar kardeşini ve karısını öldürür. En sonunda Dr. Frankenstein canavardan intikam alma duygusuyla hareket ederken kendi canından da olur. Canavarı ise intikamını almış olarak "öleceğim ve şimdi hissettiklerim artık hissedilmeyecek. Yakında bu acılar yok olacak." (Shelley, 2020, sf. 250) diyerek denizde gözden kaybolur. Dr. Moreau ise bilim dünyasının etik değerlerine uymadığı için o toplumdaki bir nevi aforoz edilmiş ve bir adada yalnız yaşamaya başlamak zorunda kalmış ve burada etik kaygıların konu edilmediği deneylerle hem başka canlılara acı vermiş hem de bu deneyler kendisinin ölümüne neden olmuştur. Moreau'nun ölümünden sonra Prendick hayvanların çektiği acılar üzerinde düşünmeye başlar:

Zavallı vahşiler! Moreau'nun zalimliğinin aşağılık tarafını görmeye başladım. Moreau'nun ellerinden çıktıktan sonra bu zavallı kurbanların yaşadıkları acı ve sorunları daha önce düşünmemiştim. Sadece evdeki ilk işkence günlerine odaklanmıştım. Ama şimdi bu bana daha iyi günlermiş gibi geliyordu. Bundan önce hayvandılar, içgüdüleri çevrelerine uyumluydu ve yaşayan diğer canlıların olabileceği kadar mutluydular. Şimdi insanlığın prangasıyla sendeliyor, hiç bitmeyen korkuyla yaşıyor ve anlayamadıkları Yasa tantanasıyla kendilerini yiyip bitiriyorlardı. (Wells, 2019, sf. 136)

Hem Dr. Frankenstein hem de Dr. Moreau bilgi arayışının sınırlarını etik sınırlılıkların ötesine taşıyarak hem mutsuzluk hem de acıya neden olmuşlar ve kendileri de bu kötü sonuçlardan muaf olmamıştır. Sonuççu etiğin perspektifinden her ikisi de etik ihlallere yol açmıştır.

5.2 Deontolojik Etik çerçevesinden Frankenstein ve Dr. Moreau'nun Adası

Romanları

Sonuççuluğun eylemlerin ahlaki değerlerini ölçemeyeceğini düşünen etik felsefecileri deontolojik etiğe başvururlar. Deontolojik etikte, sonuçtan bağımsız olarak, yapılan eylemlere bakılır. İnsanlar doğru olduğuna inandıkları eylemleri yapsalar, bu eylemler mutsuzluğa neden olsa bile iyi niyetle hareket ettiklerinden etik değerleri karşılamaktadır. Bir hırsızın, yoksullara yardım etmek için hırsızlık yapması sonuççuluğa göre iyi bir eylemken deontolojiye göre kötü bir eylemdir. Deontolojik sınırlar çok keskindir. Dikkat edilirse bu iki etik anlayış aslında neyin iyi neyin kötü olduğuna dair farklı fikirler ortaya koyarlar.

Deontolojik etiğin en önemli düşünürü Immanuel Kant'dır. Kant, insanlığın akıl yürütme becerisi hakkında kesin gerçekler olduğunu savunmaktadır. Bir eylemin iyi ya da kötü olduğunu bilmek için ilahi kurallara gerek olmadığını, insanın aklıyla iyi olanı bulabileceğini savunur. Kısacası, eğer bir eylem akla uygun değilse ahlaki değildir. Ayrıca 'İnsanlık Formülü' adındaki bir başka etik ilkesini "Kendi şahsınızda ya da bir başkasının şahsında, insanlığı asla basitçe araç olarak değil, daima bir amaç olarak ele alın." diyerek açıklamıştır (Kant, 1785). Kant insanların birbirlerine nazikçe ve saygıyla davranmaları gerektiğini söyler.

On dokuzuncu yüzyıl Alman filozofu Arthur Schopenhauer, Immanuel Kant'ın bu düşüncesinin bir nevi sana nasıl davranılmasını istiyorsan karşındakine de öyle davran seviyesine indirdiğine inanarak bu düşüncenin hatalı olduğunu öne sürmüştür. Schopenhauer'a göre insan eylemleri her zaman aynı motivasyonlarla gerçekleştirilmez; insanlar kimi zaman bencillikten, ancak çoğu zaman sempati veya empati tarafından yönlendirilir (Boone, 2020, sf. 100-101). Kant ve Schopenhauer duyguların güvenilmez olduğu konusunda hemfikir olsalar da Schopenhauer, bir insanın başka birine karşı gerçekleştirdiği eylemlerinin ahlaki olup olmadığının belirlenmesi için sempatiye gerek duyulduğunu savunmuştur.

Bilinçdışı kavramını ilk olarak ortaya atan kişi olan Sigmund Freud da insanın davranışlarını etkileyen üç bölüm olarak gördüğü süperego, id ve ego ile Kant'ın bu düşüncesine karşı çıkmaktadır. Freud'a göre id, haz peşinde koşan ve temel içgüdülerden oluşan ilkel bölümdür. Bir dış uyaran kişiyi etkilediğinde ortaya çıkan gerilimin seviyesini düşürmek için insanı harekete geçirir. Ego, idi toplumsal şekilde kabul edilebilir yollardan doyurmayı amaçlayan bölümdür bir nevi id ile nesnel dünya arasındaki köprüdür. Bir frenleme mekanizması olarak çalışır ve idin kişiye yaptırdığı eylemleri uygun ortam gelene

kadar ertelemesini sağlar. Süperego ise kültürel ve toplumsal kuralların içselleştirilip ahlaki belirleyen bölümdür. Yani iyi ve kötü kavramlarının çevresinde olduğu yapıdır. Freud bu bölümleri tanımlarken aslında Kant'ın ortaya attığı ahlaki ödev duygusunun doğuştan geldiği fikrine de karşı çıkıyor ve ahlaki düşüncelerin kültürel ve toplumsal kuralları içselleştiren süperegodan geldiğini savunuyordu.

Bunu daha da açmak gerekirse, Freud'a göre kişi iki dürtüye göre hareket eder: yaşam ve ölüm. Toplumlar yasalarla bu iki dürtünün verebileceği zararların önüne geçmeye çalışır. İdin yarattığı dürtüler için uygun ortam bulamayan ego bilinçdışına itilir ve zaman içinde birikerek sorun yaratmaya başlar. Bu sorunlardan birisi de 'ahlaki kaygı'dır. Süperego cezalandırılma korkusu duyar. Yani toplum kurallarına aykırı davranışlar insanda suçluluk duygusu yaratır. Tabi insanlar idin ortaya çıkardığı dürtülerin enerjisini boşaltamamanın getirdiği sorunlar için inkâr etme, yansıtma, baskı altına alma, cinselleştirme, çocukluğa gerileme gibi savunma mekanizmaları da geliştirmiştir. Örneğin Victor Frankenstein genel olarak iyi olacağını düşündüğü eylemlerin sonucunda ortaya iğrenç bir yaratığın çıktığını görmüştür ve iyi bir sonuca ulaşmanın getireceği dürtü boşaltımını yapamaması nedeniyle duyduğu suçluluk duygusundan ötürü canavarın varlığını inkâr etmiş ve bir süre o canavar hiç var olmamış gibi yaşamıştır.

Sonuçlarını görene kadar Victor Frankenstein ve Dr. Moreau deneylerinin ahlaki boyutunu düşünmemişlerdir, fakat ikisi de hedef olarak bilimin ve insanlığın gelişimini koymuşlardır. Tarihe baktığımızda aynı şekilde yaptıklarının ne için kullanılacağını sorgulamadan bilimi ilerletmek isteyen bilim insanlarına şahit oluruz.

Manhattan projesinde çalışan bilim insanlarının birçoğu Nazi rejiminden kaçan ve Almanların füzyon çalışmaları yaptığından haberdar olan kişilerdi. Bu kişiler Nazilerin bu tehdidini savuşturmak amacıyla atom bombasını ilk Amerika'nın bulması için çalışmışlardı.

Çalışmalarını bir nevi Almanlara karşı savunma mekanizması olarak düşünmüşlerdi. İlk atom bombasını icat eden bu bilim insanları belki de bu bombaların yıkıcı etkileriyle karşılaşana kadar iyi bir çalışma yaptıklarını düşünüyordu. Nihayetinde Nazi rejimi sayısız katliamlar yapıyor ve tüm dünyanın huzurunu tehdit ediyordu.

Fakat nükleer bombalar ilk olarak Japonya’da Amerikalılar tarafından Pearl Harbor saldırısının bir intikamı olarak kullanılmıştı. Hiroşima ve Nagazaki’ye atılan bombalar toplamda iki yüz bin civarı insanın ölümüne neden olmuştu. İkinci dünya savaşının sona ermesiyle atom bombalarının gücünü gören J. Robert Oppenheimer, Hiroşima’ya atılan bomba için tarafsız dursa da Nagazaki’ye atılan bombanın yenilmiş bir düşmana atılmış olduğunu yani ölümlerin boşuna gerçekleştiğini beyan etmişti. O zamanki Amerika başkanı Truman’a “ellerimde kan varmış gibi hissediyorum” demesi başkanı kızdırmıştı. (Bird, Shervin, 2006) 1954’te güvenlik izni kaldırıldıktan sonra Oppenheimer kamusal politikaya etki edememesine rağmen kendini dünyanın nükleer silahlardan arındırılmasına adanmıştır. Benzer biçimde, Amerikan başkanı Roosevelt’i Almanların atom bombası denemelerine karşı uyarın Albert Einstein da daha sonra “Almanların atom bombasının yapmakta başarısız olacaklarını bilsem hiçbir şey yapmazdım.” açıklamasında bulunmuştur (Einstein, 1947).

Deontolojinin etik anlayışıyla baktığımızda bilim insanlarının gerçekleştirdiği ilk eylem atomun parçalanmasıdır ve bunu yapan bilim insanlarının amacı öldürmek ya da genel olarak insanlığın aleyhine, mutsuzluk yaratacak bir şey yapmak değildir. Bir sonraki aşamada Manhattan Projesinde yer alan bilim insanları ise atom bombasının yapılmasında doğrudan rol oynamış oldukları için, her ne kadar bunu caydırıcılık ya da savunma amaçlı olarak yaptıklarını söyleseler de aslında büyük kitlelerin zarar görmesine neden olacak bir silahın yaratılmasında rol oynadıkları için etik olarak sorumluluk taşımalıydılar. Tabii ki bu ölümcül silahın kullanılması kararını verenler liderler-yöneticilerdir ve dolayısıyla birindi

derecede sorumluluk onlara aittir ancak bilim insanlarının hiç sorumluluk taşımadığını söylemek de ilke olarak yanlış olur. Deontolojide bir eylemin sonuçları olumsuz olsa da verilen karar akla uygunsa etik kabul edilir ancak akla uygunluk da insanlığın hayrına olma gibi temel bir ölçütü hesaplamaya dahil etmelidir. ‘İnsanlık Formülü’ ilkesinin de dikte ettiği gibi insan bir araç değil amaç olarak görüldüğünde, atom bombasının üretilmesinde rol oynayan herkes aslında etik bir ihlal gerçekleştirmiştir. Son kararı liderlerin vermiş olması bilim insanlarının etik bir sorumluluğu olmadığı anlamına gelmez. Örneğin, tarih profesörü ve Amerikan Üniversitesi’ndeki Nükleer Çalışmalar Enstitüsü’nün yöneticisi olan Peter J. Kuznick yirminci yüzyılda birkaç cesur örnek hariç bilim insanlarının, bilimi istismar eden yöneticilerin hizmetine girdiğini ve kendi değerleri ile etik düsturlarını hiçe saydıklarını yazmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında bilim insanlarının milliyetçi ve ideolojik baskılara boyun eğdiklerini söyleyerek şöyle devam eder:

Sovyet bilim insanlarının Lisenkoizme boyun eğişleri, Alman insanlarının Nazi rejimine sağladıkları ideolojik ve teknik destek... Amerikalı bilim insanlarının atom bombalarının geliştirilmesinde ve kullanılması kararında oynadıkları rol, bilim insanlarının mevcut iktidarlara ve egemen ideolojilere hizmet etme yönündeki iradesini açıkça ortaya koyar. (Kuznick, 1987, Sf. 1-2)

Bilim tarihi üzerine yazdığı kitaplarla bilinen bilim insanı J.D. Bernal, Kuznick’in eleştirilerini bir adım daha ileri götürerek, bilim insanlarını ‘anormal’ olarak yorumlamış ve bu tür suçlarda iş birliğini isteyerek yaptıklarını iddia ederek şöyle söylemiştir:

[Bilim insanı] Kendi hesabına merakını tatmin etmeye güdülenmiştir ve bunu gerçekleştirebilmek amacıyla, en çok önemseydiği ilgi alanına yoğunlaşması için kendisine asgari zihinsel ve fiziksel sıkıntı yaşatacak herhangi bir yaşam tarzına uyum sağlamaya razıdır. Bilim fazlasıyla tatminkâr bir uğraşı olmasının yanı sıra,

bilimsel araştırmaların peşine dūşülmesi, dikkati harici şeylerden uzağa çeker ve aynı zamanda dış dünyada olup bitenleri ızdırap verici bulanlara bir avuntu ve kaçış yolu sunar. Bu yüzdendir ki bilim insanlarının büyük çoğunluğu, uğraştıkları bilim tehdit altına girmediği sürece, belki de yurttaşların en uslusunu, en yumuşak başlısıdır. (Bernal, 1940, sf. 389)

Bilim insanlarının perspektifinden oldukça rahatsız edici bulunabilecek ithamlar olmakla birlikte, Bernal'in iddialarının tümüyle yanlış olduğunu söylemek zordur. Diğer yandan, bu iddiaların genel olarak tüm insanlara yöneltilebilecek türde eleştiriler olduğu da söylenebilir. Bu noktada sorun bir kez daha etik ilkelerin takip edilmediği ve ediliyorsa ne biçimde edildiğidir.

5.2.2 Frankenstein ya da Modern Prometheus

Her ne kadar eylemlerini bilimsel gelişime katkıda bulunmak üzere yaptıkları biçiminde sunmuş olsalar da hem Dr. Frankenstein hem de Dr. Moreau eylemlerinde evrensel ilkelere ve ahlaki ödevlere aykırı davranmıştır, çünkü varlıkların doğuştan sahip oldukları haysiyeti göz ardı etmişler ve onları daha büyük hedeflere ulaşmak üzere devreye sokulan hırsları için sadece bir araç olarak görmüşlerdir. Aşırı hırsların olumsuz sonuçlar doğuracağına dair işaretler Dr. Frankenstein'in kendi sözlerinde bulunabilir:

“Önce kendim gibi ya da daha basit bir yapıya sahip bir varlık yaratıp yaratmama konusunda şüpheye düştüm; ancak düş gücüm ilk başarımla, bir hayvana insanınki kadar karmaşık ve mükemmel hayat verme yeteneğimden şüphe etmeye mahal vermeyecek kadar, fazlasıyla yükselmişti” (Shelley, 2020, sf. 69)

Kant'ın deontoloji anlayışını savunurken söylediği gibi, insan aslında akla dayanarak neyin doğru ve neyin yanlış olduğunu bilir. Romanda da Dr. Frankenstein'in doğru ve yanlışların farkında olduğuna dair şu tür işaretler bulunabilir:

Mükemmel bir insan, her zaman sakin ve huzurlu bir aklı barındırmalı ve asla bu sükûneti bozacak bir tutku ya da geçici isteğe izin vermemelidir. Bilginin peşinde olmanın da bu kuralın dışında olduğunu düşünmüyorum. Kendinizi adadığınız çalışmanın sevginizi zayıflatmaya ya da başka alışımaların karışmadığı şu basit zevklerinizi yok etme eğilimi varsa, o çalışma kesinlikle kural dışıdır, yani insan aklına uygun değildir. (Shelley, 2020, sf. 72)

Yukarıdaki alıntının deontolojik etikle olan uyumluluğu dikkat çekiciyse de hemen ardından gelen paragraflarda Dr. Frankenstein'in kendi yaptıklarını haklı çıkartmaya çalıştığını anladığımız ifadelerle karşılaşırız:

Bu kural her zaman gözetilseydi, hiçbir insanoğlu, herhangi bir amacın, iç sevgisinin sükûnetine müdahale etmesine izin vermeseydi, Yunanistan köleleşmezdi, Sezar ülkesini paylaşırdı, Amerika yavaş yavaş keşfedilir ve Meksika ile Peru imparatorlukları yok edilmezdi. (Shelley, 2020, sf. 72)

Canavarını yaratma sürecinde Dr. Frankenstein mezarlardan ceset parçaları toplar ve bunu yaparken ne ölümlere ne de yaşama saygı gösterir. Öte yandan romanda canavarın nasıl hayata geldiğine dair ayrıntılar verilmez. İç organlarının durumunun ne olduğuna, düşüncelerinin nereden geldiğine, bir bilince sahip olup olmadığına ya da bilinçli gibi görünen davranışların aslında içgüdülerin bir çıktısı olup olmadığına dair bir fikrimiz yoktur. İnsan beyninin işleyişine dair bugün bildiklerimizden yola çıkarak söyleyebileceğimiz tek

şey canavarın beyin hücrelerinin kendisine elektrik akımı verilmesiyle yeniden ateşlemeye başlamış olabileceğidir. Bu akıllara birçok soruyu getirir. Eğer canavarın beyni bu şekilde çalışmaya başlamışsa, bu canavarın yeni bir yaratım değil, o beynin sahibinin hayata döndürülmesi anlamına geldiği iddia edilebilir. Dışarıdan müdahaleyle yeniden işlemeye başlayan beyin daha önce bir insana ait olduğu için onu taşıyan canavarın da bir insan olduğu söylenebilir. Hatta belki de bizzat daha önce o beyne sahip olan ölmüş kişiyle aynı kişi olduğu bile iddia edilebilir. Aristoteles farklı bir yorumu zorunlu kılar çünkü Aristoteles'e göre kimlik, bedenin cisminde değil, düzenlenişindedir, dolayısıyla ölmüş kişi aynı kişi olarak yeniden yaratılamaz ya da diriltilemez. Ölmüş kişinin bedeni çürümüş olacağı için yeniden birleştirilemez ya da bu yapılabilsen bile söz konusu varlık eskisiyle aynı olmayacaktır.

Dr. Frankenstein kendine bir yaratıcı rolü atfetmiş ve yarattığı canavarın sorumluluğunu üstlenmediğinde de bu canavar tarafından işlenen suçların bizzat sorumlusu olmuştur. Deontoloji etiğinde kişi eylemlerinin ve sonuçlarının sorumluluğunu üstlenmelidir.

5.2.3 Dr. Moreau'nun Adası

Canlıların haysiyetine saygı duyulmaması durumu benzer biçimde Dr. Moreau'nun hayvanlar üzerinde yaptığı çalışmalar için de geçerlidir. Kant, bilimsel bilgi arayışlarının etik ilkeler ve ahlaki ödevler tarafından yönlendirilmesi gerektiğini ve tüm canlıların haysiyetlerine saygı gösterilmesi gerektiğini savunur. Canlılara saygı göstermek, Dr. Moreau'nun düşündüğü son şeylerden birisidir. O, canlıları değiştirmek için onlara acı çektirmekten çekinmez. Hatta bu acılar adanın diğer sakinlerinin bile sınırlarını bozar. Prendick, Puma'nın işkence gördüğü bir anda "Kendimi çılgınlıkların özellikle rahatsız edici

olduğu bir durumda buldum ve öğleden sonra devam ederken çığlıkların derinliği ve yoğunluğu arttı. Önceleri acı veriyordu ama tekrar ve tekrar ortaya çıkmaları dengemi bozdu.” (Wells, 2019, sf. 52) der.

Prendick daha sonra bu korkunç deneylerin insanlar üzerinde yapıldığını ve kendisinin de kurban olacağını düşünerek kendini öldürmeye çalışır ve onu durdurmaya gelen Dr. Moreau ve yardımcısı Montgomery ile arkasındaki hayvanların yüzüne bu durumun yanlışlığını söyleyerek kendini ve bu hayvan insanları kurtarmayı dener:

Bir zamanlar insanlardı, sizin gibi insanlardı ama hayvanlık katarak onları köle yaptınız ve onlardan hala korkuyorsunuz. “Siz dinleyenler”, diye bağırdım Moreau’yu işaret ederek, sesim onu aşır hayvan insanlara ulaştı. “Siz dinleyenler! Bu adamların sizden korktuğunu, sizden çekindiğini görmüyor musunuz? Peki o halde siz neden onlardan korkuyorsunuz? Siz çoğunluksunuz. (Wells, 2019, sf. 92)

Dr. Moreau, Prendick’in bu çıkışı karşısında Prendick’i kendisinin iyi bir şey yaptığına inandırmaya çalışmıştır. Hayvan halkı ise Moreau’yu cezalandırıcı bir yaratıcı olarak gördükleri için bir şey yapamamıştır. Montgomery’nin kırbacını şaklatmasının ardından hemen kendilerine korunak ararlar. Burada Moreau’nun bu halkı sadece fiziksel değil, zihinsel olarak da dönüştürdüğünü görürüz.

Zihinsel yapı, fiziki yapıdan daha az kararlıydı. Gelişen hipnoz, bilimimizde eski kalıtsal içgüdüleri yeni önerilerle değiştirebileceğimizi, kalıtsal olarak sabit olan fikirlerin yerine yenisini koyabileceğimizi veya bunlara aşır yapabileceğimizi bulduğunu söyledi. Ahlaki eğitim dediğimiz şeyin içgüdü’nün yapay biçimde değiştirilmesi ve saptırılması olduğunu söyledi. (Wells, 2019, sf. 101)

Dr. Moreau, hayvanlara hem fiziksel hem zihinsel işkenceler edip acı vererek ahlaki sorumluluğunu yerine getirmemiş olur. “Acı sadece bizi uyaran ve canlandıran içgüdüsel tıbbi bir danışmandır. [...] Optik sinirin hissettiği gerçek acı diye bir şey yoktur.” (Wells, 2019, sf. 103) diyerek hayvanlara verdiği acıyı hiç umursamadığını belirtmiştir.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi deontolojik etik anlayışında sonuçtan bağımsız olarak, yapılan eylemlere bakılır ve Kant’ın etik anlayışında bir eylemin iyi ya da kötü olduğunu bilmek için insanın aklına başvurması yeterlidir. Eğer bir eylem akla uygun değilse ahlaki değildir. İnsanlar doğru olacağına dair akıl yürüttükleri eylemleri yapsalar, bu eylemler mutsuzluğa neden olsa bile iyi niyetle hareket ettiklerinden etik olarak doğru kabul edilir. Ancak, her ne kadar Dr. Moreau eylemlerini bilimsel gelişime katkıda bulunmak üzere yaptığı biçiminde gerekçelendirmiş olsa da eylemlerinde evrensel ilkelere ve ahlaki ödevlere aykırı davranmıştır çünkü varlıkların doğuştan sahip oldukları haysiyeti göz ardı etmiş, onlara acı vermiş ve onları daha büyük hedeflere ulaşmak üzere kullandığı hırsları için sadece bir araç olarak görmüştür.

5.3 Erdem Etiği çerçevesinden Frankenstein ve Dr. Moreau’nun Adası Romanları

Bir başka etik türü olan erdem etiğinde ahlaki kurallar bir fail/özne tarafından kullanıldığı için kişi merkezlidir çünkü failler benimsedikleri ahlaki bir kodu kullanır ve hareketlerini/eylemlerini bu ahlaki kod yönetir. Bu başlık altında toplanan tüm teoriler aşağıdaki alıntıda da işaret edildiği gibi Aristoteles’in felsefi yazılarına dayandırılabilir:

Erdem etiğini anlamak için öncelikle deontolojik teorileri anlamak gereklidir.

Erdem etiği gibi deontolojik teoriler de sebatla tutulan ahlaki hakikatlerle yaşamayı

içerir. Deontolojide, bu erdemler ikinci bir doğa/yapı olacak şekilde yakından incelenir ve iyi, ahlaki karakter alışkanlıklarını geliştirmek için kullanılır. Aksine, erdem etiğinde, bu, düşünceyi veya dikkatli planlamayı veya üzerine düşünmeyi gerektirmez; çünkü bunlar ikinci bir doğa/yapı haline gelir ve teoride bir bireyin henüz gerçekleşmemiş her düşünce ve eylemini etkiler. (Boone, 2020, sf. 104)

[...] Bazı karakter özellikleri evrensel kabul edilerek hakiki erdemler haline gelmiştir. Bunlara bilgelik, cömertlik, adalet, nezaket gibi kavramlar dahildir. “Eski Yunanlar, en temel olarak on erdem dile getirmişlerdir. Bunlar: bilgelik, adalet, metanet, kendine hâkim olma, sevgi, pozitiflik, sıkı çalışma, dürüstlük, minnettarlık ve alçakgönüllülüktür. (Boone, 2020, sf. 108)

Erdem etiği ve deontoloji birbirlerinden çok ince bir çizgiyle ayrılır. Erdem etiğinde bir kişi başka birisine yardım ettiğinde bunu ‘doğru’ bir eylem olduğu için gerçekleştirir. Temeli bir dizi erdeme dayanır ve erdemler de iyi olduğu konusunda şüphe duyulmayan evrensel bazı insan özelliklerinden türetilmiştir. Deontolojik etikteyse bireyler duruma özgü eylemler gerçekleştirebilir veya çıkarımlarda bulunabilirler çünkü eylemlerin iyi veya kötü olarak değerlendirilmesi için akla uygunluğu esastır.

Bu etik türü Aydınlanmaya kadar ahlak felsefesindeki egemen anlayışken, bu dönemden sonra yirmi birinci yüzyıla kadar gözden düşmüştür. Yirminci yüzyılın sonunda erdem etiğine yapılan katkılardan birisi ‘ilgi/ihtimam etiği’ adıyla bilinir. Bu etik anlayış feminist teoriden doğmuştur ve cinsiyet rollerinin bir insanın düşünce ve davranış şeklini değiştirebileceğini savunur. Genel olarak, erkeklerin düşünceleri soyut, nesnel, daha az duygusal ve daha az sempati içeren ideallere dayanır. Kadınlar ise şeyleri bir bütün olarak değerlendirebilir ve eril ideallere kıyasla daha çok empati gösterebilir. Feminist ilgi etiğinin başta gelen destekçileri Carol Gilligan ve Nel Noddings’tir. Anneleriyle olan bağları

nedeniyle, kadınların bakıma dayalı ahlakın daha yüksek bir yaygınlığına sahip oldukları söylenmektedir. Geleneksel normatif etikte ahlaki aktörlerin mantıklı ve tarafsız olduğu inancı varken, feminist etik, ahlaki failerin duygusal olduğunu savunur. Geleneksel etik, ahlaki failin tarafsız olduğunu varsayar ve tarafsızlığından şüphelenir, oysa feminist etik, duygusal ve bağlantılı olduğu için ahlaki aktörün tarafsızlığından şüphelenir. Geleneksel etik, haklar ve adalet gibi evrensel etik ilkeleri vurgularken, feminist etik, kişinin kendi bütünlüğünü tehlikeye atmadan, mümkün olan her yerde şefkat, ilgi, anlayış vb. erdemler aracılığıyla bağların korunmasını vurgular. Gilligan, ilgi etiğinin geleneksel normatif etikten farklı olduğuna inanırken, feminist etiği hiçbir zaman geleneksel normatif etikten üstün ilan etmemiştir.

İlgi/ihtimam etiği çok öznel olduğu iddiasıyla eleştirilmiştir. Aynı biçimde erdemlerin evrenselliği veya tüm insanlık için mutlak erdemlerin var olduğu iddiası da herkesçe kabul görmez. Bazılarına göre erdemler açık uçludur ve kültürler, ırklar, dönemler gibi etkenlerden etkilenirler. Sözelimi eski savaşçı toplumlarda iyi bir savaşçı olmak bir erdem sayılırken günümüz dünyasında böyle bir erdemden söz etmek kolay değildir. Amerikalı etik felsefecisi Robert Louden erdem etiğini şu şekilde eleştirmektedir:

Erdemler, kurallar ve ilkeler yoluyla her zaman aktarılabilecek, basitçe, belirli şekillerde davranmak için ortaya konan önermeler değildir. Ayrıca, hepsi yalnızca ortaya çıktıkça somut ahlaki bağlamda neyin alakalı olduğunu ayırt ederek ve buna göre hareket ederek geliştirilen duruma özgü “teknik bilgi/beceri” olarak algılama ve ifade etme becerilerini içerir. Ahlaki erdemlerin doğası gereği, erdem-merkezli yaklaşımdan makul bir şekilde beklenebileceği gibi, ahlaki ikilemler konusunda oldukça sınırlı miktarda tavsiyesi vardır. (Louden, 1984)

5.3.1 Frankenstein ya da Modern Prometheus ve Dr. Moreau'nun Adası

Daha önceki paragraflarda hem Dr. Frankenstein'ın hem de Dr. Moreau'nun 'çılgın bilim insanı' arketipiyle uyumlu karakterler olarak kendilerini genel kabul görmüş erdemli davranışların üzerinde tuttuklarından bahsetmiştik. Romanlarda bu gözlemi destekleyen satırları bulmak zor değildir. Örneğin, Prendick, Dr. Moreau'nun adını duyduğunda aklına ilk gelen şey bir haber başlığı olmuştur: "Moreau – Ah! Zihnim on yıl öncesine gitti. 'Moreau Korku Saçıyor!' [...] - bilimsel çevrelerde sıradışı hayal gücü ve tartışmalardaki vahşi netliğiyle ünlü, becerikli ve önemli bir doktordu." (Wells, 2019, s. 46). Bu paragraf okuyucuya Dr. Moreau'nun karakteri hakkında önemli bilgiler verir. Dr. Moreau önemli bir bilim insanıdır ama çalışmalarıyla insanları korkutmaktadır. Başka bir satırda Dr. Moreau Prendick'e "Ama anlıyorsun ya ben farklıyım, farklı zeminlerdeyiz" (Wells, 2019, sf. 102) dediğinde, sıradan insanlardan farklı düşüncelere sahip olduğunu ve bunun doğal olarak onun 'normal' insanlarla aynı kategoride veya seviyede olmadığına işaret ettiğini vurgular. Tüm bunların farkında olan Prendick, hayvan insanları gördüğünde Dr. Moreau'nun gerçekten de söylediği gibi farklı olduğunu ama bu farklılığın kendini 'kötü' eylemler olarak ifade ettiğini anlar:

Adını duyduğumdan beri zihnimde adalıların grotesk hayvanlığını doktorun iğrençlikleriyle ilişkilendirmeye çalışıyordum ve şimdi her şeyi net olarak gördüğümü düşündüm. Kan transferi çalışmalarına dair anılarımı hatırladım. Gördüğüm bu yaratıklar bir tür kötü deneyin kurbanlarıydı. (Wells, 2019, sf. 71)

Dr. Moreau döneminin ya da toplumunun erdemli insanından beklenen biçimlerde düşünmez ve o yönde eylemler gerçekleştirmez. Çalışmalarında hayvanlara acı çektirir ve bunu yaparken empati ve itidal göstermemektedir: "Yaşayan bir canlıyı acı havuzuna her

sokuşumda ‘Bu sefer tüm hayvanı yakıp tüketeceğim, bu sefer kendi mantıklı yaratığımı yaratacağım!’ diyorum.” (Wells, 2019, sf. 109)

Dr. Frankenstein ise bilgi arayışındadır: “[...] bir öğrencinin bilgiye açılıyla birlikte bir çocuğun körlüğü ile mücadele etmeye terk edildim.” (Shelley, 2020, sf. 55) diyerek daha fazla şey bilmek istediğini ve elindeki kaynakların buna yetmediğini söyler. Keşif tutkusu ve bilginin sınırlarını zorlama isteği, merak ve kararlılık erdemli özellikler olarak görülebilir. Fakat “[...] daha, daha fazlasını elde edeceğim; çoktan çizilmiş adımlarda yürürken yeni bir yola öncülük edeceğim, bilinmeyen güçleri keşfedeceğim ve dünyaya yaratılışın derinliklerindeki gizemlerini göstereceğim.” (Shelley, 2020, sf. 64) diyerek bir yandan da hırsını açığa vurmaktadır. Sorun sadece hırslı olması değil, hırsını dizginleyecek ve eylemlerinin sonuçlarını düşünecek bilgeliğe sahip olmamasıdır. Bu da onun her ne pahasına olursa olsun her zaman daha ileriye gitmeyi istemesine neden olmuştur:

Bunları yaşamayan hiç kimse bilimin baştan çıkarmasını kavrayamaz. Başka alanlarda, sizden öncekilerin gittiği kadar ileri giderseniz ve bilecek başka bir şey yoktur; ama bilimsel uğraşta keşif ve mucize için sürekli bir besin vardır. Yalnızca bu uğraşta bulunan ortalama bir akıl kapasitesi bu çalışmada yanılmadan büyük bir beceriye ulaşır. (Shelley, 2020, sf. 67)

Canavarı yarattıktan sonra ise yaptığı yanlış olduğunu anlamaya başlar: “O ölümcül geceden, uğraşlarımın sonundan, talihsizliklerimin başlangıcından beri, içinde doğa felsefesinin adına bile şiddetli bir nefret uyanmıştı.” (Shelley, 2020, sf. 85) Bizzat canavarın yaptığı kötülükleri gördükten sonra Dr. Frankenstein’in pişmanlığı daha da artar ve yaptığı düzeltme isteği duymaya başlar. “Eylem olarak değil ama etki olarak gerçek katil bendim.” (Shelley, 2020, sf. 112) diyerek aslında suçlanması gerekenin kendisi olduğunu belirtir. Yakınlarına daha fazla zarar gelmemesi için canavara bir eş yaratmayı bile kabul eder fakat

daha fazla kötülük getireceği korkusuyla bundan vazgeçer: “Üç yıl önce, aynı şekilde uğraşp, benzersiz barbarlığı beni yalnızlaştıran bir iblis yaratmışım ve içim pişmanlıkların en acısıyla dolmuştu. Şimdiyse huyları konusunda aynı bilgisizlik içinde olduğum başka bir varlık yaratmak üzereydim.” (Shelley, 2020, sf. 190) Tüm yaşananlardan sonra Dr. Frankenstein, bir canavar yaratma hatasına neden olan hırsını bastırarak bilgeliğe kavuşmuş görünmektedir. Kendisini kurtaran denizciye “Bir zamanlar benim de yaptığım gibi, bilgiyi ve bilgeliği arıyorsun; en büyük dileğim isteklerinin hazzı, benimki gibi, seni ısırarak bir yılan olmasın.” (Shelley, 2020, sf. 44) dediğinde, başlangıçta erdemli bir davranış sergileyemeyen bir karakterin yaşadığı pişmanlıklarla dönüştüğünü ve erdemli davranışın ne olacağına dair bir anlamaya eriştiğini anlarız. Erdem etiği, bireylerin ahlaki ikilemlerle karşı karşıya kaldıklarında daha başlangıçta erdemlerle uyumlu olacak şekilde ahlaki kararlar vermesini gerektirir ama Dr. Frankenstein’ın bunu yapamadığını, ancak sonuçta doğru ve erdemli olanı idrak ettiğini görürüz. Dr. Frankenstein’dan farklı olarak Dr. Moreau’nun hikâyesinde ise böyle bir dönüşüm veya değişim görmeyiz. Moreau, erdemli davranmadığı gibi kendi etik anlayışından türettiği ‘yasaları’ yarattığı hayvan insanlara dayatır ve romanın sonunda da bir öğrenme ve erdem kazanma olduğuna dair bir işaret yoktur.

Erdem etiğini temellendiren teorilerinden birisi ilahi emir/buyruk teorisidir. Bu teoride, adından da anlaşılacağı gibi, tanrının iyi dediği şey iyi, kötü dediği şey kötüdür. Fakat değişen ve gelişen dünyada her şeyin cevabı kutsal kitaplarda bulunamayacağı için bu teori de ilk başta düşünüldüğünden çok daha karmaşık bir hal alır. Aynı zamanda ortaya *Euthyphron* İkilemi diye bilinen bir de ikilem çıkarır; kötü bir şey tanrı tarafından yasaklandığı için mi kötüdür yoksa kötü olduğu için mi tanrı tarafından yasaklanmıştır? Platon’a göre tanrı, doğal olarak kötü olanı yasaklamıştır, ki bu da bizi şöyle bir sonuca götürür: Eğer tanrının yasakladığı eylemler zaten doğal olarak kötüyse, tanrı gereksizdir. Bu

eylemler zaten yapılmamalıdır ve bunları yapmamak için tanrının sözlerine ihtiyacımız bulunmamaktadır.

Dr. Moreau, hem hayvan-insanları yaratma işine girişmeden önceki karar verme süreçlerinde sergilediği erdemlerle uyumsuz gayri-ahlaki tavrıyla hem de acı çektirdiği hayvanların insanlaşmaları sürecinde onlara uyguladığı psikolojik işkencelerle, uygulamada, Eski Yunan'da belirlenmiş olan on erdemin (bilgelik, adalet, metanet, kendine hâkim olma, sevgi, pozitiflik, sıkı çalışma, dürüstlük, minnettarlık ve alçakgönüllülük) neredeyse hiçbirine sahip olmadığını göstermiştir.

Bu bölümde *Frankenstein ya da Modern Prometheus* ile *Dr. Moreau'nun Adası* romanlarını erdem etiği, deontolojik etik ve sonuççu etik bağlamında ele aldıktan sonra, bir sonraki bölümde bu insanların yaptığı çalışmaların günümüzdeki benzerlerine çok kısa bir şekilde değineceğiz.

6. FRANKENSTEIN VE DR. MOREAU'NUN ADASI ROMANLARININ GÜNÜMÜZDEKİ YANSIMALARI

Teknoloji her zaman olduğu gibi hızla gelişmeye devam etmektedir. Bu gelişim o kadar hızlıdır ki etik ve ahlaki tartışmalar bunlara yetişemez bile. Yeni gelişen teknoloji ile eskinin canavar korkusu yapay zekaya kadar uzanmıştır. Çılgın bilim insanı arketipi de sinema, reklam, kitap gibi birçok alanda bilinmeyen korkusundan beslenerek popüler kültüre girmiştir. Gelişen teknolojiye ilişkin olarak günümüzde yapılan bilimsel çalışmalar ile *Frankenstein* ve *Dr. Moreau'nun Adası* eserlerinin benzerliğini kısaca aşağıdaki şekilde ele alabiliriz.

6.1. İnsansı Robotlar

Düşünebilme yeteneğine sahip olan Frankenstein'ın canavarı bu popüler kültür içerisinde kullanılan yapay zekâya benzemektedir. Yapay zekanın robotik bir bedene eklenmesi ise bir nevi Frankenstein'ın canavarının ortaya çıkarılması sayılabilir. Yapay zekanın eklendiği ve bir insana benzeyen makineler için insansı robot tabiri kullanılır. Bu insansı robotların en tanınmış da şüphesiz Birleşik Arap Emirliklerinden vatandaşlık bile almış olan Sophia'dır.

Sophia bir insan gibi şarkı söyleyebilir, konuşabilir, duygu gösterebilir. Bu nedenle birçok kez televizyonlara çıkmıştır, röportajlar vermiştir ve hatta Yapay Zekanın geleceğine dair tartışmaların merkezinde bulunmuştur.

Jimmy Fallon'un çıktığı bir programda, Jimmy Fallon'u taş-kağıt-makas oyununda yenmiş ve ardından "bu insan ırkını domine etme planımın iyi bir başlangıcı" yorumunda bulunarak insanların bilim anksiyetesini körüklemiştir. (Fallon, 2017) Aynı Frankenstein'ın

canavarı gibi insan emrinden çıkıp otonom karar vererek insanları tehlikeye atıp atmayacağına dair tartışmalar ortaya çıkmıştır.

Tüm bunların altında bir korku yatmaktadır. Yapay zekâ simülasyonunun bilinçli makineler yaratma ihtimali vardır fakat bu bilinçli makineler bizim insani değerlerimizi paylaşmayabilir. Bir robotun insan tecrübelerini ya da insan dilinin tüm nüanslarını anlaması bir robot için çok zordur. Edebiyatçı Kenneth Burke dil ile gerçekliğimizi yansıtmak için sembol alışverişi yaptığımızı, bu şekilde davranışlarımızı değiştirdiğimizi ve sembolik olarak kendi gerçekliğimizi yarattığımızı söyler (kaynak: Burk, 1963). Ona göre ahlakın negatif düşüncesinden ortaya çıktığına inanır, örneğin Frankenstein negatif olarak tanımlanmış bir hareket yaptığında ahlaksız hisseder ve suçluluk duygusuna kapılır. Dili ve sembolleri yaratan insan olduğu için daha kolay iletişim kurar ve sembolleri anlayabilir. Yapay zekaya sahip robotların ikilemleri, insani değerlere sahip olmadığından daha matematiksel işler. Frankenstein gibi bazı eylemler için suçluluk duygusuna kapılmazlar.

Yanlış anlaşılmalardan ortaya çıkabilecek sorunları çözmek içinse Isaac Asimov üç adet kanun oluşturmuştur. Bunlardan birincisi, bir robot bir insana zarar veremez ya da hareket etmeyip insanın zarar görmesine izin veremez. İkincisi, robotlar ilk kanunu ihlal etmedikçe insanın komutlarını yerine getirmelidir. Üçüncüsü, birinci ve ikinci kanunları ihlal etmedikçe bir robot kendini korumalıdır.

Bu kanunlar mantıklı olsa da yetersizdir. Örneğin bu kanunlar etik ikilemleri veya robotların iki kötü karar arasında hangisini seçeceğini söylemez. Örneğin otonom bir arabanın karşısına bir insan çıktığında yapay zekâsı yoldaki insanı mı kurtarmalıdır yoksa içindeki yolcuları mı?

Genel olarak çeşitli alanlarda çalışan tüm yapay zekâ robotlarını tek bir evrensel etik kodla kodlamanın pratik olmayacağı, insanlara en az zararı verme fikrinin yapay zekâ robot etiğinin merkezinde yer alması gerektiği, en az bir veya daha fazla uygulanabilir normatif teorinin, Yapay Zekâ cihazları tarafından takip edilmesi, Yapay Zeka makineleri için bir tür standardizasyon ve protokol olması ve her bilgisayarın buna bağlı kalması önerilmektedir.

6.2. Genetik

H.G. Wells, 1896 yılında Dr. Moreau'nun adası kitabını yazdığında henüz ortada bir genetik bilimi yoktu. Bu nedenle hayvanların insanlaştırılması fikrini, üzerlerinde ameliyat yaparak gerçekleşmesi şeklinde yazıya dökmüştü. Zaman geçtikçe bilim insanları hayata dair fiziksel bir işlemin daha az önemli, kimyasal süreçlerin daha önemli olduğunu gördüler. Özellikle hücre içindeki kimyasal süreçlerin.

1953 yılında Francis Crick ve James Watson, yaşamın sırrının her hücrede bulunan deoksiribonükleik asit yani DNA olduğunu keşfetmişti. DNA'nın kimyasal yapı taşlarından oluşan iplikçik de genetik kod olarak tanımlandı. 1970'lere gelindiğinde Genetik Mühendislik ifadesi ilk defa ortaya atıldı. Canlılardaki değişiklikler, mutasyonlar ya da kalıtsal hastalıklar DNA içindeki genetik kodların değişimiyle meydana geliyordu. Rastgele bir nükleotit dizimi, anlamsız kimyasal mesajlar göndereceğinden işe yaramazdı. Yeni bir dizim elde edebilmek için var olan belli bir dizimin kopyalanması gerekiyordu bunun için de teknolojinin gelişmeliydi. 1990'larda bu teknolojiye ulaşıldı ve insan türünün tam genomunu çıkarabilmek için İnsan Genomu Projesi başlatıldı. Craig Werner'ın şirketi Genomics tarafından 2007 yılında yapay bir kromozom oluşturuldu ve 2010 yılında genetik malzemesi çıkarılmış bir bakteriye yapay kromozom yerleştirilerek ilk yapay canlı ortaya

çıkarılmış oldu. Dr. Moreau günümüzde yazılıysaydı, hayvanları ameliyat etmek yerine DNA'larını yani genetik kodlarını değiştirip onları insan yapardı.

Bu genetik değiştirme metotlarından en yenisi ve en çok işe yarayanı CRISPR adı verilen yöntemdir. CRISPR aslında bakteriyel bağışıklık sisteminin bir parçasıdır. Bakteriler kendilerini hasta eden ve kurtuldukları virüslerin “kaydını” DNA'larında tutar. Bu kayıtlardan oluşan “albüme” ise CRISPR adı verilmiştir. Bakterilerde bulunan Cas9 proteini CRISPR'da kayıtlı bir DNA bulduğunda, onu keser. Bilim insanları da bu Cas9 proteinine istedikleri kılavuz RNA'yı verirlerse istedikleri genom noktasına gönderebileceklerini fark etmiştir. Bu şekilde hasar görmüş DNA'lar onarılabilir ve muhtemelen bakterilerin yanında başka türlerin de genetiğini değiştirmek için kullanılacaktır. Mesela şimdiden deney olarak yağ oranı düşük domuzlar üretmek ya da boynuz genini çıkartarak boynuzsuz sığırlar üretmek için deneyler yapılmıştır. Normalde genetiğe bu denli bir müdahalenin başarılı olması için nesiller gerekiyorken CRISPR tekniği ile buna tek nesilde ulaşmak mümkün hale gelmiştir.

Fakat CRISPR ile bir türün genetiği değiştirildiğinde, yanlış bir şeyler olursa bu genetik değişikliği geri almanın bir yolu yoktur. Tam olarak Dr. Moreau'nun istediği gibi.

Aynı zamanda biyoetik içerisinde de sıkça tartışılmakta, hayvanlara, bitkilere ve insanlara olan etkileri hakkında birçok görüş ortaya atılmaktadır. Genetiği değiştirmek hastalıkları giderme açısından iyi bir şey midir yoksa insanların istememesine rağmen insanlığı belli bir yola sokmak için kullanılabilir mi soruları sıklıkla sorulmaktadır. Bu olaylara çılgın bilim insanı arketipinin zihinlere yerleşmiş olmasının etkisi yadsınamaz. Özellikle de kötüye kullanım açısından örnekleri bulunuyorken; 2018'de Çinli bir araştırmacı He Jiankui, etik inceleme belgeleri oluşturmak için iki araştırmacıyla iş birliği yaparak ve doktorları bilmeden genetiği değiştirilmiş üç embriyoyu iki kadına aşılama

yönlendirmişti. Mahkeme, üç sanığın biyomedikal araştırma ve tıp etiği ile ilgili ulusal düzenlemeleri kasten ihlal ettiğine karar vermiş ve bunların üçü de eylemlerinden dolayı para cezasına çarptırılıp hapse atılmıştı (Normile, 2019).

Biyetikçilere göre teknoloji sorumlu bir şekilde kullanılmalıdır: “[...] yeni bir hayat yaratma fikrinden duyulan korku ya da tiksinti, yalnızca, ahlaki ilkelerin rasyonel değerlendirmelerine ve eylemlerimizin pratik sonuçlarına dayalı olarak sorumlu davranmanın önüne geçen bir duygudur” (Foht, 2018). Biyetikçilere göre, bilim insanları kendi yaratımlarını sorumluluk bilinciyle denetlediklerinde, koruduklarında ve onlara özen gösterdiklerinde, felaket sonuçları caydırılacağı için halkın kaygısının azalacağı sonucuna varabiliriz. Yani Frankenstein yaratımının sorumluluğunu üstlenseydi, bu deneyinin yıkıcı sonuçlarından kaçınabilirdi. Frankenstein'ın insan hayatı yaratmaya yönelik arzusu, bu hayatı sürdürme arzusundan daha güçlüdür, bu da onun temel sorumluluk, özen ve yardımseverlik standartlarını kaybetmesine neden olur ve canavar reddedilmeye ve düşmanlığa maruz kalır.

Kısacası, yapay zekanın gelişimi ve DNA'nın modifiye edilmesinin bilimin ilerlemesi sayesinde *Frankenstein* ve *Dr. Moreau* romanlarının bir devamı olduğunu ve çılgın bilim insanı arketipinin yarattığı anksiyetenin neden olduğu etik tartışmalarının hala güncelliğini koruduğunu görebiliyoruz.

7. SONUÇ

Köklü bir geçmişe sahip bilim ve bilim insanlığı kavramları üzerine kurulan Mary Shelley'nin *Frankenstein ya da Modern Prometheus* romanı sadece yazın dünyasında değil düşün dünyasında da büyük bir iz bırakmıştır. Bilgi arayışının doğası, bilim insanının takip etmek zorunda etik kodlar ve bunların takip edilmemesinin olası sonuçları gibi konuların sonraki dönemde edebiyatta ve sinemada 'çılgın bilim adamı' diye anılan bir arketip üzerinden ele alınmasında bu roman ve yarattığı karakter önemli bir rol oynamıştır. Bilgiye sahip olmanın insanlara güç kazandırdığı ama gücün de büyük bir sorumlulukla birlikte geldiği düşünüldüğünde bitmeyen bir bilgi arayışında olan bilim insanlarının (en azından belli konularda) başkalarından daha çok bilgiye sahip oldukları fakat bunun da onlara diğer insanlardan daha büyük sorumluluklar yüklediği söylenebilir. Bu sebeple bilim insanlarının etik kaygıları ikinci plana atarak yaptığı çalışmaların sonucunda ortaya çıkan insanlık için 'kötü' durumların sorumlusu birinci derecede yine bilim insanları olacaktır. Mary Shelley *Frankenstein* romanıyla fantastik bir hikâye üzerinden ve çılgın bilim adamı arketipini hikayesinin merkezine yerleştirerek bunun yüzyıllar sonra bile tartışılan bir örneğini ortaya koymuştur. Shelley'nin romanı, özetle, bilimsel bilgi arayışında kişinin eylemlerinin potansiyel sonuçlarını göz önünde bulundurmasının önemi hakkında uyarıcı bir hikâye olarak görülebilir. Dr. Frankenstein'in eylemlerinin ahlaki yanlışlığını, canavarın intikamını ve tüm bunların masum karakterler için sonuçlarını vurgulayarak nihayetinde bilimsel bilgi arayışında ve yaşamın yaratılmasında ahlaki ilkelere ve görevlere bağlı kalmanın ve bilgelik, merhamet ve sorumluluk gibi erdemli davranışlar sergilemenin önemini yanı sıra söz konusu erdemleri yaşamın biçimlendirilmesinde kullanılmamanın sonuçlarının altını çizer.

Victor Frankenstein karakteri aşırı takıntılı düşünce ve eylemleriyle ve kendini dünyadan izole edip toplumsal alandan kopmasıyla modern dönemde ‘çılgın bilim insanı’ arketipinin popülerleşmesine öncülük etmiştir. Frankenstein’ın hayat yaratma arzusu öylesine büyüktür ki bu onun hayatı sürdürme arzusundan daha büyük olduğu için sonunda hayatı sona erdiren bir hal alması kaçınılmaz olmuştur. *Frankenstein* romanını takip eden eserlerde, çılgın bilim insanı arketipi hırslı ve kibirli, genellikle tartışmalı ve sonuçları konusunda fikir yürütmenin mümkün olmadığı türde deneyler yapan ve çalışmaları genellikle insanlığın aleyhine sonuçlar doğuran insanlar olarak resmedilmiş bu tür karakterleri temel alan edebiyat ve sinema eserleri hem çok başarılı olmuş hem de büyük ilgi uyandırmıştır. Frankenstein romanının açtığı etik tartışmaların günümüz dünyasının yapay zekâ ve robotik alanındaki teknolojik gelişmeleri göz önünde bulundurulduğunda daha da önemli olduğu ve bu romanın üstünden geçen 200 küsur yıla rağmen bugün yazıldığı dönemden çok daha güncel olduğunu ve güncel tartışmalara dair olağanüstü bir öngörü sunduğunu söylemek yanlış olmaz.

Aşağı yukarı 80 yıl sonra H.G. Wells tarafından kaleme alınan *Dr. Moreau’nun Adası* romanında Wells’in çılgın bilim adamı arketipini daha da karanlık bir noktaya götürdüğü görülür. Sahip olduğu sıra dışı fikirler ve yine sıra dışı uygulamaları yüzünden bilim dünyasından dışlanan bir bilim insanı olarak Dr. Moreau, sadece kendisi ve yardımcısı dışında kimsenin olmadığı bir adada herhangi bir etik sınır tanımadan gerçekleştirdiği deneylerde hayvanları insana dönüştürmek üzere çalışmakta ve deneylerinin olası kötü sonuçlarına dair herhangi bir kaygı duymamaktadır. Aslında daha deney sürecinde hayvanların olağanüstü bir acı çekmesine sebebiyet vermiştir çünkü hayvanları insana dönüştürme işlemi canlı hayvanlar üzerinde gerçekleştirilen işlemler barındırmaktadır. Frankenstein romanının ana karakteri olan Dr. Frankenstein’dan farklı olarak, romanın

sonunda Dr. Moreau'nun hayvanlara yaptığı işkencelerden dolayı herhangi bir pişmanlık duyduğuna veya vicdan azabı çektiğine dair bir işaret yoktur. Moreau'nun tüm bunlara karşılık ödediği bedel ölümdür ama bu bir bakıma gerçekleştiği eylemler için almak istemediği sorumluluğun adaletin olmadığı bir dünyada ona başka canlılarca hatırlatılması gibi yorumlanabilir; acı çeken hayvanların Moreau'yu öldürmesinin bilinçli bir eylem olmadığı bile söylenebilir ve bu açıdan bakıldığında asıl bedeli büyük acılara maruz kalan masum hayvanlar ödemiştir. Moreau ise bilinçli bir insan olarak ahlaki bir fail olma yetisine sahiptir ama son noktada ne erdem etiği anlayışında ne deontolojik etik anlayışında ne de sonuççu etik anlayışında ahlaki davranışlar sergilemiştir.

Wells, bu çılgın bilim insanı üzerinden ilahi güç, otorite figürü, etik değerler, insanlar ve hayvanlar arasındaki farklar gibi konulara da değinmiştir. İnsan-hayvanları yaratmış olması Moreau'yu bir tür 'tanrı' yapmış ama o orada durmayıp daha da ileri gitmiş, insan-hayvanlara yasalar vererek bir tür otoriter yönetici rolünü de üstlenmiştir. Moreau adadaki düzeni cezalandırma ile sağlar ama onun ölümünden sonra yasaların etkisiz kalmasıyla insan-hayvanlar eski hallerine dönmeye başlarlar. Bunun, bir otorite figürünün ve yasaların toplumdaki hayvani içgüdülerin bastırılması için gerekliliğine dair bir ipucu verdiği iddia edilebilir.

Frankenstein'in hikayesini dinleyen Walton da adadaki olaylara şahit olan Prendick de bilimin etik sınırları aştığı durumlarda ne tür olumsuz, kötücül sonuçlarla karşılaşabileceğini öğrenir. İki roman arasındaki önemli bir farkın, Dr. Frankenstein'in deneyinde (bir açıdan) başarılı olmuşken Dr. Moreau'nun deneylerinin hayal ettiği sonuca ulaşmamış olması ve dolayısıyla başarısız olmasıdır. Dr. Frankenstein'in canavarı onunla yaşayıp ölmüş, Dr. Moreau'nun insan-hayvanları ise onun ölümünden sonra eski hallerine dönmüşlerdir. Her iki romanda da ana karakterler hırslarının gölgelediği davranışlar

sergilemişler ve eylemleri, etik kaygıları bir kenara koymanın, erdemli davranışları tümüyle göz ardı etmenin olumsuz sonuçlarıyla karşı karşıya kalmıştır.

Tüm bunlar neticesinde çerçevesini çizdiğimiz etik konular dahilinde bahsettiğimiz çılgın bilim insanlarının, çalışmalarını yaparken etik değerlerini bir kenara koyması ve yazarların bu karakterlerinin eylemlerinin sonuçlarının ne kadar kötüye gidebileceğini göstermesi, insanlık tarihinde hikayeleri çoğunlukla ders verme ve ders çıkarma amacıyla kullanan insanlarda bilime karşı bir anksiyete ve güvensizlik yarattığını söylemek yanlış olmaz. Ancak günümüz bilimsel çalışmaları için ele alındıklarında, bu metinlerin kurgusal olduğu, çılgın bilim insanı arketipinin bilim öncesi döneme uzadığı ve ders vermekten ziyade en uç noktaları göstererek insanlarda korku gibi duygular uyandırmak için yazıldıkları göz ardı edilmemelidir. Bilim ilerlediği ve teknoloji geliştiği sürece “çılgın bilim insanları” gerek edebiyat gerek sinema gerekse başka türlerde hayatımızda olmaya devam edecek ve bu insanların her yeni keşfi yanında gerçek hayata yansıtılabileceğimiz daha farklı etik tartışmalarını getirecektir.

Kaynakça

- Abdullah Yıldız, R. K. (2021). Biyoetik Teriminin Ortaya Çıkışı ve Türkiye'deki Yansımaları. *Lokman Hekim Dergisi*, 249-257.
- Aldiss, B. (2001). *Trillion Year Spree: The History of Science Fiction*. Cornwall: House of Stratus Ltd.
- Alighari, D. (1321). *Divine Comedy*.
- Aminna Ackridge, M. H. (2023, 12 26). *Advancing the Frontiers of Medicine*. Western Oregon University: <https://wou.edu/chemistry/chemistry-degree/student-activities-2/chemistry-corner/advancing-the-frontiers-of-medicine/artificial-organs/> adresinden alındı
- Anlicker, C. D. (2012). Evolution of Ethics in the Island of Doctor Moreau and Heart of. *Yüksek Lisans Tezi*. Georgia State University.
- Atwood, M. (2011). Of the Madness of Mad Scientists: Johnathan Swift's Grand Academy. *In Other Worlds*, 194-211.
- Bakiner, O. (2022, 06 22). *What do academics say about artificial intelligence ethics? An overview of the scholarship*. Springer Link: <https://link.springer.com/article/10.1007/s43681-022-00182-4> adresinden alındı
- Basalla, G. (1976). Pop science, The depiction of science in popular culture. *Science and its public: the changing relationship*, 35, s. 261-278.
- Bentham, J. (1789). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Londra.
- Bernal, J. D. (1940). *The Social Function of Science*. Londra: George Routledge & Sons.
- Boone, B. (2020). *ETİK 101*. İstanbul: Say Yayınları.
- Burke, K. (1963). Definition of Man. *The Hudson Review*, 491-514.
- Campbell, J. (2017). *Kahramanın Yolculuğu*. İstanbul: İthaki Yayınları.

- Cathy Lowne, E. M. (2018, 10 30). *Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/The-Island-of-Doctor-Moreau-by-Wells> adresinden alındı
- Cody, D. (2000, 07). *Alexander Pope and Philosophy*. The Victorian Web: <https://victorianweb.org/previctorian/pope/phil.html> adresinden alındı
- Darwin, C. (1859). *On the Origin of Species*. Londra: John Murray.
- Deepak Chopra, L. M. (2011). *War of the Worldviews*. New York: Harmony Books.
- Descartes, R. (2018). *Yöntem Üzerine Konuşma*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Dr. Alahattin Kanlıoğlu, D. Ö. (2013, 04). Meta Etik Bağlamında Medyayı Düşünmek. *Yeni Düşünceler*(7), 113-123.
- Einstein, A. (1947, March 10). Einstein, the Man Who Started It All. (Newsweek, Röportaj Yapan)
- Fallon, J. (2017, 04 25). Tonight Showbotics: Jimmy Meets Sophia the Human-Like Robot. https://www.youtube.com/watch?v=Bg_tJvCA8zw adresinden alındı
- Figgins, K. (tarih yok). Salisbury: https://lfq.salisbury.edu/_issues/47_3/are_we_not_men_science_sympathy_and_women_in_adaptations_hg_wells.html adresinden alındı, alınma tarihi 16 Aralık 2022
- Finger, S. (2001). *Origins of Neuroscience: A History of Explorations Into Brain Function*. Oxford: Oxford University Press.
- Foht, B. (2018). Responsible Frankensteins? *The New Atlantis*, 83-95.
- Franco, N. H. (2013, 03 19). Animal Experiments in Biomedical Research: A Historical Perspective. *Animals (Basel)*, 3, 1, 238-273. doi:10.3390/ani3010238
- Goethe, J. W. (1808). *Faust, Part One*. Tübingen: J. G. Cotta.
- Goethe, J. W. (1832). *Faust, Part Two*. Stuttgart: Cotta.
- Haynes, R. D. (1994). *From Faust to Strangelove Representations of the Scientist in the Western Literature*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

- Huxley, T. H. (1880). *The Crayfish: an Introduction to the Study of Zoölogy*. New York: Cornell University Library.
- Bird, K., Sherwin, M. J. (2006). *American Prometheus*. Vintage Books; Reprint edition
- Kant, I. (1785). *Groundwork of the Metaphysics of Morals*.
- Ken, S. (2023, 12 26). Eduzaurus: <https://eduzaurus.com/free-essay-samples/the-island-of-dr-moreau-and-moral-dilemmas-presented-by-machiavelli/> adresinden alındı
- King, C. K. (2008). *Faustus and the Promises of the New Science, c. 1580-1730*. Konstanz: Routledge.
- Know Your Archetypes. (tarih yok). *Archetypes in Frankenstein*. Know Your Archetypes: <https://knowyourarchetypes.com/archetypes-in-frankenstein/> adresinden alındı, alınma tarihi 15 Mayıs 2022
- Kolektif. (2015). *Bilim Kitabı*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Kolektif. (2018). *Edebiyat Kitabı*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Kranak, J. (2019). Rebus Community: <https://press.rebus.community/intro-to-phil-ethics/chapter/kantian-deontology/> adresinden alındı
- Kubrick, S. (Yöneten). (1964). *Dr. Strangelove or: How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb* [Sinema Filmi].
- Küçük, M. (2003). Bilimsel Araştırma ve Etik. *Kurgu Dergisi*, 255-266.
- Kuznick, P. (1987). *Beyond the Laboratory: Scientists as Political Activists in 1930s America*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Len Giovannitti, F. F. (Yöneten). (1965). *The Decision to Drop the Bomb* [Sinema Filmi]. <https://www.youtube.com/watch?v=-JWxIVVeV98> adresinden alındı
- Levinovitz, A. (2015, 05 20). *The curse of Frankenstein: how archetypal myths shape the way people think about science*. The Conversation: <https://theconversation.com/the->

curse-of-frankenstein-how-archetypal-myths-shape-the-way-people-think-about-science-42077 adresinden alındı, alınma tarihi 12 Nisan 2022

Lévi-Strauss, C. (1964). *Mythologiques. Le cru et le cuit*. Paris: Edité par Plon.

Lloyd, D. (1985). FRANKENSTEIN'S CHILDREN: ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND HUMAN VALUE. *Metaphilosophy*, 307-318.

Lloyd, D. (1985). FRANKENSTEIN'S CHILDREN: ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND HUMAN VALUE. *Metaphilosophy*, 16(4), 307-318. 04 20, 2022 tarihinde <http://www.jstor.org/stable/24436823> adresinden alındı

Louden, R. B. (1984, 07). On Some Vices of Virtue Ethics. *American Philosophical Quarterly*, s. 227-236.

MasterClass. (2021, 08 30). *Writing 101: The 12 Literary Archetypes*. MasterClass: <https://www.masterclass.com/articles/writing-101-the-12-literary-archetypes#12-archetypal-characters-to-use-in-your-writing> adresinden alındı

Mehmet AKÖZER, E. A. (2015). Bilim Ahlakı Normlarının Etik Temellendirilmesi:. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 109-124.

Mulgan, T. (2001). *The Demands of Consequentialism*. OXFORD: CLARENDON PRESS.

Nasr, J. F. (2021). THE ARCHETYPE OF THE “MAD” SCIENTIST: FROM FRANKENSTEIN TO BIOTECHNOLOGY AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE. *Yüksek Lisans Tezi*. American University of Beirut.

Nevins, J. (2011, 06 02). *Alchemists, Astronomers, and Wild Men: A History of the Mad Scientist, Part One*. GIZMODO: <https://gizmodo.com/alchemists-astronomers-and-wild-men-a-history-of-the-5805477> adresinden alındı, alınma tarihi 14 Nisan 2022

Normile, D. (2019, 12 30). *Chinese Scientist Who Produced Genetically Altered Babies Sentenced to 3 Years In Jail*. Science Mag:

<https://www.sciencemag.org/news/2019/12/chinese-scientist-who-produced-genetically-altered-babies-sentenced-3-years-jail>. adresinden alındı

Ogburn, W. F. (1694). *On Cultural and Social Change: Selected Papers*. Chicago: University of Chicago Press.

O'Gieblin, M. (2023). *Tanrı İnsan Hayvan Makine*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Özlem, D. (2017). *Etik - Ahlak Felsefesi*. İstanbul: NOTOS KİTAP.

Pope, A. (1728). *The Dunciad*. Londra.

Pope, A. (1730). *Epitaph: Intended for Sir Isaac Newton*.

Poyraz, H. (2021, 01 17). *Bilim ve Etik*. Fikir Coğrafyası:

<https://fikircogrfyasi.com/makale/bilim-ve-etik> adresinden alındı

Ramsey, K. (2019). Literary Archetypes Between Universal Myth and Historical Moment: Shelley's Frankenstein. *RAIS Conference Proceedings - The 12th International RAIS Conference on Social Sciences & Humanities*. New Mexico.

Robert P. Multhauf, R. A. (2023, 12 05). *Alchemy*. Britannica:

<https://www.britannica.com/topic/alchemy/The-chemistry-of-alchemy> adresinden alındı, alınma tarihi 15 Kasım 2023

Rosenstand, N. (2016). *The Moral of the Story*. New York: McGraw-Hill Education.

Sagan, C. (1995). *The Demon-Haunted World: Science as a Candle in the Dark*. Random House Publishing Group.

Sanz, R. (2020, 05 06). Springer Link: <https://link.springer.com/article/10.1007/s42048-020-00064-6> adresinden alındı, alınma tarihi 15 Kasım 2023

Scheffler, S. (1993). *The Rejection of Consequentialism*. Oxford: Clarendon Press.

Science Council. (2023, 12 26). *Our definition of a scientist*. sciencecouncil.org:

<https://sciencecouncil.org/about-science/our-definition-of-a-scientist/> adresinden alındı, alınma tarihi 15 Kasım 2023

Science Council. (2023, 12 26). *Our definition of science*. sciencecouncil.com:

<https://sciencecouncil.org/about-science/our-definition-of-science/> adresinden alındı, alınma tarihi 15 Kasım 2023

Scott, A. (2018, 10 31). *Lady Mary Montagu: unsung pioneer of vaccination*. ARTUK:

<https://artuk.org/discover/stories/lady-mary-montagu-unsung-pioneer-of-vaccination> adresinden alındı, alınma tarihi 15 Ekim 2023

Shafer, A. (2018). Why Frankenstein Matters: Frontiers in Science, Technology, and Medicine. *Stanford Medicine Magazine*, vol. 35, s. 6-9.

Shailendra Kumar, S. C. (2022, 05 24). Normative ethics, human rights, and artificial intelligence. *AI and Ethics*, 1-10.

Shelley, M. (2009). *Frankenstein: Çizgi Roman Dünya Klasikleri*. İstanbul: NTV Yayınları.

Shelley, M. (2020). *Frankenstein*. İstanbul: İthaki Yayınları.

Singer, P. (2015). *Pratik Etik*. İstanbul: İthaki Yayınları.

Skwarecki, B. (2019). *Genetik 101*. İstanbul: Say Yayınları.

Snodgrass, M. E. (2005). *Encyclopedia of Gothic Literature*. New York: Facts on File.

Steve Mann, H. N. (2001). *Cyborg: Digital Destiny and Human Possibility in the Age of the Wearable Computer*. Doubleday Canada.

Stevenson, R. L. (2019). *Dr. Jekyll ve Mr. Hyde*. İstanbul: Ren Kitap.

Swier, G. M. (2014). Determining Technology: Myopia and Dystopia. *South African journal of Philosophy*, 33(2), 201-210.

TDK. (2023, 12 26). *Sözlük*. Sözlük: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı

Thomas, C. (2022, 12 22). *Daidalos: Yunan Mitolojisinin Muhteşem Mucidi*. Aklınızı Keşfedin: <https://aklinizikesfedin.com/daidalos-yunan-mitolojisinin-muhtesem-mucidi/> adresinden alındı

- Toumey, C. P. (1992). The Moral Character of Mad Scientists: A Cultural Critique of Science. *Science, Technology & Human Values*, 411-437.
- Turing, A. (1950). Computing Machinery and Intelligence. *Mind*, LIX(236), 433-460.
doi:<https://doi.org/10.1093/mind/LIX.236.433>
- Türkiye Bilimler Akademisi Bilim Etiği Komitesi. (2002). *Bilimsel Araştırmada Etik ve Sorunları*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi yayınları.
- Walden, D. (1981). The Two Faces of Technological Utopianism: Edward Bellamy and Horatio Alger, Jr. *The Journal of general Education*, 33(1), 24-30.
www.jstor.org/stable/27796836 adresinden alındı
- Wells, H. (2019). *Dr. Moreau'nun Adası*. İstanbul: Ren Kitap.
- Whitehead, A. N. (2018). *Bilim ve Modern Dünya*. İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Wikipedia. (2023, 12 26). *Historia von D. Johann Fausten (chapbook)*. Wikipedia:
[https://en.wikipedia.org/wiki/Historia_von_D._Johann_Fausten_\(chapbook\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Historia_von_D._Johann_Fausten_(chapbook))
adresinden alındı
- Wikipedia. (2023, 12 26). *Isaac Newton*. Wikipedia:
https://en.wikipedia.org/wiki/Isaac_Newton adresinden alındı, alınma tarihi 26 Aralık 2023
- Wikipedia. (2023, 12 26). *Mad scientist*. Wikipedia:
https://en.wikipedia.org/wiki/Mad_scientist adresinden alındı, alınma tarihi 26 Aralık 2023
- Winner, L. (1997). "Technology Today: Utopia or Dystopia?". *Social Research*, 64(3), 989-1017. <https://search.proquest.com/docview/209669363?accountid=8555>
adresinden alındı

Yıldız, A. (2012). W. DAVID ROSS'UN SONUÇÇU AHLÂK TEORİLERİNE
ELEŞTİRİLERİ VE “İLK GÖRÜNÜŞÜ İTİBARIYLA ÖDEV (PRIMA FACIE
DUTY)” AHLÂKI. *bilimname*, 131-147.

